

Mislav Gabelica

(Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb)

„FRANKOVCI“ U SRIJEMSKOJ ŽUPANIJU UOČI PRVOGA SVJETSKOG RATA

UDK 329:94(497.5)“1907/1913“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 13. 2. 2020.

U ovom članku autor je na temelju postojeće literature, arhivskog gradiva i tiska pokušao rekonstruirati gdje su bila uporišta i tko su bili nositelji „frankovačke“ stranke u Srijemskoj županiji uoči Prvoga svjetskoga rata. Kao polazišna točka poslužili su naknadni izbori u Cerni, jednom od izbornih kotara ove županije, održani 1907, na kojima je „frankovačka“ stranka zabilježila svoj prvi izborni uspjeh u toj županiji, a kao zaključna točka posljednji redovni saborski izbori u banskoj Hrvatskoj, održani 1913. godine. Prateći izborne rezultate „frankovačke“ stranke u Srijemskoj županiji u ovom razdoblju, te stavljajući ih u kontekst etničke strukture pojedinih izbornih kotara i odnosa političkih snaga u njima, autor je pokušao odgovoriti na pitanje je li navedeni izborni uspjeh ove stranke iz 1907. godine bio prolaznog karaktera ili je značio trajnu utemeljenost „frankovačke“ stranke i njezinog, ekskluzivnog hrvatskog nacionalno-političkog programa u Srijemskoj županiji.¹

Ključne riječi: Srijemska županija, političke stranke, saborski izbori, „frankovci“

Uvod

Zadatak ovoga rada je rekonstruirati prodor „frankovačke“ stranke (Čiste stranke prava / Starčevićeve hrvatske stranke prava / Stranke prava), kao nositeljice ekskluzivnog hrvatskog nacionalne ideje na prostoru Srijemske županije uoči Prvoga svjetskog rata. U tom smislu ovaj se rad neposredno nadovezuje na članak Stjepana Matkovića „Doprinos proučavanju pravaštva u istočnoj Hrvatskoj: izbori i saborsko zastupanje Ilije Abjanića“, koji je prvi put

¹ Ovaj je članak nastao u sklopu projekta: IP-2019-04-5148 MAPPAR (Mapiranje parlamentarnih izbora 1848.-1918. u Hrvatskoj), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

objavljen u časopisu *Scrinia Slavonica* 2001. godine.² U tom je članku autor u kontekstu pojave pravaštva u Slavoniji obradio političko djelovanje „frankovačkog“ političara, liječnika Ilije Abjanića, koji je na dopunskim izborima u izbornom kotaru Cerna, održanima početkom 1907. godine, izabran kao prvi „frankovac“ u jednom od izbornih kotara Srijemske županije. Nadovezujući se na taj članak, ovaj rad će pokušati odgovoriti na pitanja je li se „frankovačka“ stranka nakon ove izborne pobjede učvrstila u Cerni, je li prodrla i u druge dijelove Srijemske županije, te ako jest, u koje.

Administrativna i etnička struktura Srijemske županije nakon pripojenja Vojne granice

Potrebno je napomenuti da je „frankovačka“ stranka, koja je nastala 1895. godine odvajanjem od matične Stranke prava, prvi put istaknula svoga kandidata u nekom od izbornih kotara Srijemske županije tek na redovnim saborskim izborima održanima u svibnju 1906. godine, što pokazuje da se ova stranka tek tada osjetila dovoljno jakom da pokuša iznijeti pobjedu u nekom od izbornih kotara županije, koja je prvenstveno s obzirom na svoju etničku strukturu bila najnepristupačnija ekskluzivno hrvatskoj nacionalnoj ideji. Naime, prema stanju iz 1910. godine, od svih hrvatskih gradova i županija,³ Srijemska županija⁴ i Grad Zemun bili su administrativno-političke jedinice s najmanjim udjelom stanovništva hrvatske nacionalnosti. Tako je 1910. godine u Srijemskoj županiji ukupno živjelo 397.103 stanovnika, od kojih 98.809 (oko 25 %) Hrvata, 182.645 (oko 46 %) Srba, 61.527 (oko 15,5 %) Nijemaca, 27.583 (oko

² Stjepan Matković, „Doprinos proučavanju pravaštva u istočnoj Hrvatskoj: izbori i saborsko zastupanje Ilije Abjanića“, *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 217-227. Ovaj je članak potom 2011. pod istim naslovom objavljen u autorovoj zbirci životopisa pravaških političara. Vidi: Stjepan Matković, „Doprinos proučavanju pravaštva u istočnoj Hrvatskoj: izbori i saborsko zastupanje Ilije Abjanića“, u: *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti* (Zagreb, 2011), 107-114.

³ Prema posljednjoj administrativno-političkoj podjeli banske Hrvatske do raspada Monarhije, onaj iz 1886., banska Hrvatska bila je podijeljena na osam županija (Ličko-krbavska, Modruško-riječka, Zagrebačka, Varaždinska, Bjelovarsko-križevačka, Požeška, Virovitička i Srijemska), dok su gradovi: Senj, Bakar, Sisak, Karlovac, Petrinja, Koprivnica, Bjelovar, Križevci, Požega, Brod, Mitrovica, Karlovci, Petrovaradin, Zagreb, Varaždin, Osijek i Zemun kao posebne samoupravne jedinice ostali izvan županijskog sustava. Posljednjim zakonom o ustroju gradskih općina, onim iz 1895., status većine ovih gradova snižen je ili na rang upravnog kotara ili na rang upravne općine, dok su u rangu županija i izravno podređeni hrvatskoj vladi ostali samo Zagreb, Varaždin, Osijek i Zemun. Božena Vranješ-Šoljan, „Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.)“, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća* (Zagreb, 1996), 99-112.

⁴ Nakon 1895. Srijemskoj županiji su pripadali upravni kotari sa sjedištem u Iloku, Irigu, Mitrovici, Rumi, Staroj Pazovi, Šidu, Vinkovcima, Vukovaru, Zemunu i Županji, te tri grada u rangu kotara: Mitrovica, Petrovaradin i Srijemski Karlovci.

7 %) Mađara, te oko 6,5 % ostalih. Prema istom popisu stanovništva, u Gradu Zemunu je živio 17.131 stanovnik, od kojih 2002 (oko 11,5 %) Hrvata, 5851 (oko 34 %) Srba, 6559 (oko 38 %) Nijemaca, 1999 (oko 11,5 %) Mađara, te oko 5 % ostalih.⁵

Nešto više od polovice ukupnog broja Hrvata u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu, njih 52.552, živjelo je u zapadnom dijelu Srijemske županije, kotarima Vinkovci i Županja, gdje su činili apsolutnu većinu stanovništva (oko 68 %). Nešto više od četvrtine ukupnog broja Hrvata u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu, njih 26.060, živjelo je u središnjem dijelu ove županije, kotarima Vukovar, Ilok i Šid, gdje su Srbi činili relativnu većinu (oko 40 %) toga stanovništva. Nešto više od petine ukupnog broja Hrvata u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu, njih 21.748 živjelo je u istočnom dijelu ove županije, kotarima Mitrovica, Ruma, Irig, Stara Pazova i Zemun, gradovima u rangu kotara Mitrovici, Petrovaradinu i S. Karlovcima, te u Gradu Zemunu, gdje su činili znatnu manjinu (oko 9 %), a Srbi apsolutnu većinu (oko 60 %) toga stanovništva.⁶ Ili, drugačije rečeno, Hrvati su imali apsolutnu većinu u kotarima Vinkovci (57,6 %) i Županja (80,4 %), te osim toga u gradu u rangu kotara, Petrovaradinu (56 %), koji se nalazi u istočnom Srijemu. Srbi su imali apsolutnu većinu u kotarima Zemun (80 %), Stara Pazova (53,6 %), Mitrovica (85 %) i Irig (72,8 %), te gradu u rangu kotara S. Karlovcima (56 %), a relativnu većinu u kotarima Vukovar (36 %), Šid (43,6 %), Ruma (47,7 %) i Ilok (43 %), te u gradu u rangu kotara Mitrovici (39 %).⁷

⁵ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1914), 334-335. Narodnosne razlike u popisu stanovništva iz 1910., kao i u ranijim popisima (od 1880.), temelje se na „materinskom jeziku“, pri čemu je za Hrvate i Srbe zajednička kategorija „hrvatskog ili srpskog“ materinskog jezika. Zato sam kao čimbenik razlikovanja između Hrvata i Srba uzeo broj pripadnika „grčko-istočne“ vjeroispovijesti, umanjeno za broj stanovnika kojima je materinski jezik rumunjski, te sam tim brojem (koji pokazuje broj Srba), umanjio broj stanovnika kojima je materinski jezik hrvatski ili srpski (čime sam dobio Hrvate). Na temelju istoga popisa Igor Karaman donosi neznatno drugačije podatke o broju Hrvata i Srba u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu. Vidi: Igor Karaman, „Etnički/nacionalni odnosi u Vukovaru i vukovarskom kraju do Prvoga svjetskog rata“, u: *Vukovar - vjekovni hrvatski grad na Dunavu* (Zagreb, 1994), 207-225.

⁶ Karaman, „Etnički/nacionalni odnosi u Vukovaru“, 207-208. Ovaj zemljopisno središnji dio Srijemske županije obuhvaćao je veći dio stare Srijemske županije, kakva je bila do pripojenja Vojne granice banskoj Hrvatskoj. Nakon ukidanja Vojne granice, 1881., Srijemskoj županiji je pripojen dio Brodske pukovnije, od koje su ustrojeni kotari Vinkovci i Županja, te čitava Petrovaradinska pukovnija, od koje su stvoreni kotari Stara Pazova, Zemun i Mitrovica, gradovi u rangu kotara Mitrovica, Petrovaradin i S. Karlovci, te (mimo županijskog sustava) Grad Zemun. Ljiljana Dobrovšak, „Židovi i Nijemci u Srijemu do 1918. godine“, u: Dražen Živić, Sandra Cvikić (ur.), *Zbornik radova s II. međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti* (Nijemci, 2012), 45.

⁷ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 304-335.

U središnjem i istočnom dijelu Srijemske županije postojali su otoci sa znatnijim udjelom hrvatskog stanovništva. Tako su u vukovarskom kotaru Hrvati činili apsolutnu većinu u općinama Tordinci (64 %), Nuštar (71 %), Bogdanovci (61 %) i Antin (84,6 %), a relativnu većinu u općinama Svinjarevci (41,6 %) i Vukovar (39,5 %). U šidskom kotaru Hrvati su činili apsolutnu većinu u općinama Tovarnik (56 %), Strošinci (83,5 %), Lipovac (62,9 %), Kukujevci (77,5 %), Gibarac (86,5 %) i Bapska (64,6 %), a relativnu u općini Morović (41,6 %). U iločkom kotaru Hrvati su činili apsolutnu većinu u općini Ilok (56 %). U rumskom kotaru Hrvati su činili apsolutnu većinu u općini Hrtkovci (45,4 %). U staropazovskom kotaru Hrvati su činili apsolutnu većinu u općini Novi Slankamen (59 %), a relativnu u općini Stari Slankamen (48,2 %). Kako je navedeno, od gradova u rangu kotara, Hrvati su imali apsolutnu većinu u Petrovaradinu (56 %).⁸

Njemački govoreće stanovništvo nije imalo većinu ni u jednom od upravnih kotara i gradova Srijemske županije, ali je u Gradu Zemunu imalo relativnu većinu (38,3 %). Osim u Zemunu, njihov najveći broj živio je u kotarima Ruma, gdje su činili oko 31,5 % ukupnog stanovništva, te Vukovar, Stara Pazova i Vinkovci, gdje su činili oko 20 % stanovništva. U tim su kotarima apsolutnu većinu imali u općinama Nova Pazova (97,4 %), Neudorf (96,2 %), Jarmina (97,6 %), Beška (51,3 %), Novi Banovci (58,2 %), Indija (64 %), Putinci (61 %), Ruma (57,1 %), Cerić (53,2 %) i Tompojevci (52,4 %).⁹

Granice upravnih kotara najčešće se nisu podudarale s granicama izbornih kotara, u okviru kojih su se vršili izbori po jednog zastupnika u hrvatski Sabor. Prema pretposljednjoj i najdugovječnijoj podjeli izbornih kotara u banskoj Hrvatskoj, koja je vrijedila od 1888. do rujna 1918. godine,¹⁰ Srijemska županija je bila podijeljena na 16 izbornih kotara,¹¹ dok je Grad Zemun bio poseban izborni kotar. Od ovih izbornih kotara Hrvati su imali apsolutnu

⁸ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 304-335.

⁹ Dobrovšak, „Židovi i Nijemci u Srijemu“, 52.

¹⁰ O izornoj geometriji u izbornom zakonu iz 1888., kojim je banska Hrvatska podijeljena na 88 (s Rijekom i riječkim kotarom 90) izbornih kotara, vidi: Nives Rumenjak, *Srpski zastupnici u Bansknoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881.-1892.* (Zagreb, 2003), 165-172. Posljednja podjela izbornih kotara u banskoj Hrvatskoj provedena je izbornim zakonom koji je hrvatski Sabor usvojio u prosincu 1917., a koji je stupio na snagu u rujnu 1918., pa na temelju njega nisu provedeni ni jedni izbori. Ovim je zakonom uvedeno opće pravo glasa (za punoljetne muškarce), a Hrvatska je podijeljena na 120 (s Rijekom 122) izbornih kotara. O saborskoj raspravi o ovoj zakonskoj osnovi iz prosinca 1917., vidi: Bogdan Krizman, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi* (Zagreb, 1989), 149-152. O sadržaju ovog izbornog zakona vidi: *Prilog 187. k Stenografskim zapisnicima sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije g. 1913.-1918.*

¹¹ Prema tom izbornom zakonu u Srijemskoj županiji su bili izborni kotari sa sjedištem u: Iloku, Irigu, Martincima, Staroj Pazovi, Rumi, Hrtkovcima, Moroviću, Šidu, Vinkovcima, Cerni, Vukovaru, Nuštru, Šimanovcima, Bošnjacima, S. Karlovcima i Mitrovici.

većinu u izbornim kotarima Vinkovci (54,7 %), Cerna (85,1 %) te Bošnjaci (78,9 %). Srbi su imali apsolutnu većinu u izbornim kotarima Morović (51,2 %), Irig (75,1 %), Martinci (82,9 %), Stara Pazova (50,3 %), Hrtkovci (65,6 %), Šimanovci (78,4 %) i Mitrovica (50,9 %), a relativnu većinu u izbornim kotarima Ilok (49,8 %), Šid (31,4 %), Vukovar (33,1 %), Nuštar (35,2 %) te S. Karlovci (46,4 %). Nijemci su imali relativnu većinu u izbornom kotaru Ruma (49,7 %) te u Gradu Zemunu (38,3 %).¹²

Dakle, u odnosu na broj upravnih kotara i gradova u rangu kotara u Srijemskoj županiji (13), izbornih je kotara bilo tri više (16). U usporedbi s upravnim kotarima, Hrvati su imali apsolutnu većinu u jednakom broju izbornih kotara, u njih tri, s time da je grad u rangu upravnog kotara, Petrovaradin, pripojen izbornom kotaru u S. Karlovcima, u kojemu su Srbi imali relativnu većinu, a od upravnih kotara Vinkovci i Županja odvojene su općine Babina Greda, Cerna, Gundinci, Ivankovo, Stari Mikanovci, Privlaka, Retkovci, Sikirevci, Šamac i Vodinci, od kojih je stvoren izborni kotar sa sjedištem u Cerni.¹³ Prema istoj usporedbi, Srbi su u izbornim kotarima imali većinu u dva izborna kotara više (12) nego što su je imali u upravnim kotarima (10), pri čemu je za taj broj porastao broj izbornih kotara u kojima su imali apsolutnu većinu. Nijemci, koji nisu imali većinu ni u jednom od upravnih kotara Srijemske županije, imali su relativnu većinu u jednom izbornom kotaru Srijemske županije. Ako se pretpostavi da su upravni kotari prvenstveno ustrojavani prema prirodnim zakonima (prema prometnoj, gospodarskoj ili povijesnoj orijentiranosti nekog područja prema nekom središtu), a izborni kotari prvenstveno prema političkim intencijama (težnji nekog pojedinca ili stranke da učvrsti ili zadobije vlast), mogli bismo zaključiti da je politička intencija ovakve izborne geometrije, sadržane u izbornom zakonu iz 1888. godine, bila ojačati politički položaj Srba i Nijemaca u Srijemskoj županiji.¹⁴

¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), fond: Predsjedništvo zemaljske vlade (PrZv), kutija 914, Žiteljstvo [muško (građansko i vojno) i žensko] izbornih kotara po sadašnjem izbornom redu i prema popisu od g. 1910.

¹³ Spisak općina prema pripadnosti pojedinim izbornim kotarima vidi u: HDA, PrZv, kutija 773, sv. 6-1a, br. 3526/1910. Dok je ostatak vinkovačkog upravnog kotara glasovao u Vinkovcima, ostatak upravnog kotara Županja glasovao je u Bošnjacima. O Bošnjacima vidi: Rudolf Horvat, *Srijem: naselja i stanovništvo* (Slavonski Brod, 2000), 47-54.

¹⁴ Ocjenjujući rezultate ove izborne geometrije na prostoru čitave banske Hrvatske, Nives Rumenjak je zaključila da se ona „ne može svesti samo na puko davanje prednosti pravoslavicima, odnosno Srbima“, nego da je ona služila i raspirivanju postojećih napetosti u hrvatsko-srpskim odnosima stvaranjem hrvatsko-srpske ravnoteže u dvjema županijama: Ličko-krbavskoj, gdje je ova izborna geometrija išla na ruku Srbima, i Srijemskoj županiji, gdje je ova izborna geometrija navodno išla na ruku Hrvatima. Naime, Rumenjak smatra da je ovom izbornom geometrijom u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu stvoreno 8 „srpskih“, 8 „hrvatskih, tj. katoličkih“ te jedan „mješoviti“ izborni kotar. Rumenjak, *Srpski zastupnici u Banskjoj Hrvatskoj*, 165-172. Pritom se Rumenjak služi podacima iz publikacije *Političko*

Ovaj je zaključak još opravdaniji ako uzmemo u obzir da u banskoj Hrvatskoj sve do uoči raspada Monarhije nije bilo općeg prava glasa (za punoljetne muškarce), nego je to pravo bilo ograničeno imovinskim i obrazovnim cenzusom. Do izborne reforme iz svibnja 1910. godine taj je imovinski cenzus bio izrazito visok, te je do te reforme pravo glasa imalo samo oko 8,5 % punoljetnih muškaraca. Nakon te reforme, kojom je snižen imovinski cenzus, pravo glasa imalo je oko 33 % punoljetnih muškaraca, zavičajnih u banskoj Hrvatskoj.¹⁵ Budući da do ove izborne reforme izborne listine s popisom birača i izbornika, kao ni statistički podaci o njihovom broju i nacionalnoj strukturi nisu dostupni,¹⁶ te da su dostupni za stanje nakon ove izborne reforme, podatke o nacionalnoj strukturi osoba s pravom glasa primijenit ću i na stanje prije ove reforme, uz napomenu da je stanje prije ove reforme moglo biti i drugačije.

Što se tiče Srijemske županije, nakon izborne reforme iz svibnja 1910. godine Hrvati su imali apsolutnu većinu izbornika u trima izbornim kotarima: Vinkovci (67 %), Cerna (94,5 %), te Bošnjaci (96,2 %). U ovim su izbornim kotarima Hrvati imali apsolutnu većinu i u ukupnom broju stanovnika, s time da je njihov postotak među izbornicima bio veći nego što je bio među ukupnim stanovništvom. Srbi su također zadržali većinu u 12 izbornih kotara, no među izbornicima su imali apsolutnu većinu u 9 izbornih kotara: Moroviću (55 %), Iloku (62 %), Mitrovici (71 %), Martincima (91 %), Hrtkovecima (73 %), Irigu (88 %), S. Karlovcima (53 %), Staroj Pazovi (55 %) te Šimanovcima (88 %), a relativnu većinu u 3 izborna kotara: Vukovar (36 %), Nuštar (37 %) te Šid (37,5 %). Nijemci su među izbornicima u izbornom kotaru Ruma imali apsolutnu većinu (53 %), a u Gradu Zemunu zadržali su tijesnu relativnu većinu pred tamošnjim Srbima.¹⁷

---

i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta, iz 1889., koja ne sadrži narodnosne razlike stanovništva niti njihove razlike prema materinskom jeziku, nego samo prema vjeroispovijesti, te sve pravoslavno stanovništvo u Srijemskoj županiji, što je donekle opravdano, pribraja Srbima, a sve katoličko stanovništvo u toj županiji, što je potpuno neopravdano, pribraja Hrvatima. Naime, kako se vidi iz ovoga teksta, u Srijemskoj županiji je u ovom razdoblju živjelo oko 90.000 (oko 22 %) Nijemaca i Mađara. Prema Arnoldu Suppanu, oni su u velikoj većini bili katolici. O tomu vidi: Arnold Suppan, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835.-1918.)* (Zagreb, 1999), 97.

¹⁵ Tom reformom je broj izbornika u banskoj Hrvatskoj skočio s 49.796 (koliko ih je trebalo biti te godine prije ove izborne reforme) na 190.043 punoljetna muškarca. HDA, PrZv, kutija 914, Sumarni statistički iskaz izbornika (Temeljem listina sastavljenih prema ustanovama izborne reforme od 28. svibnja 1910.). Te godine je u banskoj Hrvatskoj živjelo 577 431 punoljetnih muškaraca. HDA, PrZv, kutija 914., sv. 6-1a, br. 227-4313, Broj muškaraca (građanskih i vojnih) u dobi preko 24 godine po izbornim kotarima prema popisu žiteljstva od god. 1910.

¹⁶ Na to su upozoravali već Stjepan Matković i Nives Rumenjak. Vidi: Rumenjak, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj*, 166.

¹⁷ HDA, PrZv, kutija 914, Sumarni statistički iskaz izbornika (Temeljem listina sastavljenih prema ustanovama izborne reforme od 28. svibnja 1910.)

Srbi i Nijemci u Srijemskoj županiji

Tezu utemeljenu na navedenom odnosu između broja i etničke strukture upravnih i izbornih kotara Srijemske županije, da je mađaronski režim u Srijemskoj županiji nastojao osnažiti politički položaj Nijemaca i Srba, koji su uz tamošnje Mađare bili oslonac toga režima, potvrđuje politička povijest ove županije, koja je od druge polovice 19. stoljeća sve do raspada Monarhije bila najtvrdje uporište mađaronskog režima u banskoj Hrvatskoj. Prema tvrdnji hrvatske historiografije, nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.) većina dotad unionističke srpske elite u Srijemu zauzela je protunagodbenu stajalište,¹⁸ vezujući se uz oporbenu Narodnu stranku.¹⁹ Ova je stranka 1873. godine, fuzioniravši se s režimskom Unionističkom strankom prihvatila nagodbeni program, pa je do 1878. godine tek manjina Srba u Srijemskoj županiji, vezana uz Srpsku narodnu slobodoumnu stranku, koja je svoje organizacijsko središte imala u južnoj Ugarskoj (Novom Sadu), nastavila podupirati oporbenu program. Te godine i veći dio ove srpske oporbene manjine napustio je oporbenu djelovanje i počeo surađivati s Narodnom strankom,²⁰ te je 1883. godine prihvatio inicijativu, koju su potaknuli Srbi iz Narodne stranke, da se svi srpski zastupnici u hrvatskom Saboru okupe u Srpskom klubu, koji će surađivati s hrvatskom nagodbenom vladom. Iste godine ovaj klub je ustrojen, okupivši Srbe iz Narodne stranke i bivšu srpsku oporbu, te je u narednom razdoblju djelovao kao „podklub“ Narodne stranke.²¹ Klub je djelovao do 1906. godine, kada je raspuštena Narodna stranka, no i nakon toga njegovi bivši članovi nastavili su politički djelovati kao vladini Srbi u Srijemskoj županiji, bilo kao izvanstranački unionisti, bilo kao članovi kratkotrajne Stranke narodnog napretka hrvatskoga bana Nikole Tomašića.

Ustrojem Srpskog kluba ostatak srpske oporbe u Srijemskoj županiji ostao je vezan uz Srpsku narodnu slobodoumnu stranku u južnoj Ugarskoj, te je 1887. godine, nakon raskola u toj stranci na Liberalnu i Radikalnu stranku, podupro Radikalnu stranku. Iste je godine ovaj ostatak srpske oporbe u Srijemskoj županiji na inicijativu srpske oporbene struje iz Zagreba sudjelovao

¹⁸ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb, 1992), 221.

¹⁹ Prema rezultatima istraživanja Ane Biočić, na saborskim izborima održanima u studenom i prosincu 1867. godine, na kojima su se birali zastupnici koji će sklopiti Nagodbu, od samo 14 izabranih zastupnika oporbene Narodne stranke u Srijemskoj je županiji izabrano njih petero, od kojih četvorica Srba. Ana Biočić, *Djelovanje katoličkih svećenika u sazivu Sabora Trojedne kraljevine od 1868. do 1871. godine*, doktorski rad (Zagreb, 2014), 112-113.

²⁰ Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)* (Zagreb, 1991), 7-10.

²¹ Rumenjak, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj*, 17-23.

u organiziranju Srpske samostalne stranke, koja je sve do konca 19. stoljeća djelovala kao ogranak Radikalne stranke sa sjedištem u Novom Sadu. Postupnom emancipacijom Zagreba kao novog središta srpske politike u ugarskom dijelu Monarhije od starog središta u Novomu Sadu, uzrokovanog prilivom većeg broja pravoslavnog stanovništva nakon pripojenja Vojne granice banskoj Hrvatskoj, 1896. godine dolazi do konačnog odvajanja Srpske samostalne stranke od Radikalne stranke, pri čemu su dotadašnji članovi Srpske samostalne stranke iz Srijemske županije istupili iz ove stranke, ostajući članovima Radikalne stranke.²² Formalno je Radikalna stranka na području banske Hrvatske ustrojena tek u rujnu 1903. godine. U to je vrijeme u njezino uporište u banskoj Hrvatskoj, u Srijemsku županiju, počela snažnije prodirati i Srpska samostalna stranka, čije je uporište u početku bilo među Srbima u Ličko-kravaskoj županiji.²³

Do početka 20. stoljeća nije bilo bitnijih ideološko-političkih razlika između ovih dviju stranaka, osim što je Radikalna stranka bila kritičnija prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi te, čini se, susretljivija prema hrvatskom nacionalno-političkom pitanju od Srpske samostalne stranke.²⁴ Obje su stranke u svojim programima zastupale stanovište da su Hrvati i Srbi dva posebna naroda, pri čemu je osnovni razlikovni čimbenik između Hrvata i Srba bio pripadnost katoličkoj odnosno pravoslavnoj vjeroispovijesti,²⁵ te su obje stranke,

²² Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, 35-50.

²³ Lazar Rakić, *Radikalna stranka u Vojvodini 1902.-1919.* (Novi Sad, 1983), 139, 143.

²⁴ Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, 100. Prema Velikobečkerečkom programu Srpske narodne slobodoumne stranke iz 1869., koji je prihvatila i Radikalna stranka sa sjedištem u Novomu Sadu, ne dovodi se izričito u pitanje zakonitost Hrvatsko-ugarske nagodbe, ali se iz tumačenja te nagodbe, kao zakona na temelju kojega je „Trojna Kraljevina“ postala ugarskom pokrajinom, te odredbe da će ova stranka potpomagati težnje za „potpunom avtonomijom“ banske Hrvatske do njezine „prave federacije“ s Ugarskom, vidljivo je da ova stranka nije prihvaćala nagodbeni odnos Hrvatske s Ugarskom. Vasilije Krestić i Radoš Ljušić (prir.), *Programi i statuti srpskih političkih stranaka do 1918.* (Beograd, 1991), 29-38. Još 1887., prilikom pregovora sa srpskom oporbenom grupom iz Zagreba oko osnutka Srpske samostalne stranke, ugarski radikali su kritizirali prijedlog programa ove stranke, koji je podnijela grupa iz Zagreba, da stranka „zastupa i brani na nagodbi utemeljeni državopravni položaj“ banske Hrvatske. Unatoč ovoj kritici, ugarski radikali, a s njima i njihovi sumišljenici iz Srijemske županije, te su godine prihvatili program Srpske samostalne stranke, u kojem se izričito priznaje zakonitost Nagodbe uz mogućnost njezine revizije prema proširenju samostalnosti „Trojedne kraljevine“. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, 38-40; Krestić i Ljušić, *Programi i statuti*, 157-160. Nakon osamostaljenja Srpske samostalne stranke od Radikalne stranke, Srpska samostalna stranka je ostala na stanovištu izričitog priznavanja zakonitosti Nagodbe uz njezinu moguću reviziju, dok su radikali u banskoj Hrvatskoj bez izričitog priznanja zakonitosti Nagodbe tražili njezinu „izmenu“ radi postizanja što „samostalnijeg državopravnog položaja Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj“. Tihomir Cipek i Stjepan Matković (prir.), *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* (Zagreb, 2006), 417-421, 452-463.

²⁵ Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, 142.

negirajući vrijednost hrvatskog državnog prava, tražile potpunu nacionalnu ravnopravnost Hrvata i Srba u banskoj Hrvatskoj.²⁶ Određenjem da su Hrvati i Srbi dva posebna, ravnopravna naroda u banskoj Hrvatskoj, ostavljena je mogućnost teritorijalne separacije većinski srpskih (pravoslavnih) područja banske Hrvatske. Početkom 20. stoljeća, dolaskom mlađe generacije srpskih političara na čelo Srpske samostalne stranke, ova stranka uz zadržavanje starog programa počinje promicati i načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, čime je ta stranka počela napuštati mogućnost teritorijalne separacije srpskih (pravoslavnih) područja, a počela usvajati jugoslavenski program sjedinjenja svih „hrvatsko-srpskih“ zemalja sa Srbijom.²⁷

Koncem 1905. godine na načelu hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva stvorena je Hrvatsko-srpska koalicija, čiji je krajnji („daleki“) cilj bio stvaranje samostalne jugoslavenske države, izvan Austro-Ugarske Monarhije.²⁸ Uz hrvatske stranke, Hrvatsku stranku prava i Hrvatsku naprednu stranku te nakratko Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, u ovu su koaliciju ušle i dvije srpske stranke, Srpska samostalna i Radikalna stranka. No, već 1907. godine Radikalna stranka je istupila iz Koalicije, te je u narednom razdoblju kao osnovni čimbenik svoga razlikovanja od Srpske samostalne stranke isticala načelo da su Srbi i Hrvati dva posebna naroda.²⁹ Kritizirajući načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, koje je zastupala Srpska samostalna stranka, Radikalna stranka je izražavala bojazan da bi se to jedinstvo moglo ostvariti i u hrvatskoj državi, unutar Monarhije.

Smatram da je navedeni ideološki zaokret Srpske samostalne stranke bio prvenstveno uzrokovan vanjskom politikom Kraljevine Srbije. Naime, još od Garašaninova *Načertanija* (1844.) pa sve do uoči Prvoga svjetskoga rata velikosrpski nacionalno-politički program Kraljevine Srbije razvijao se u dva smjera. Jedan je bio idealne prirode, temeljio se na etničkom (jezičnom) načelu, te je obuhvaćao gotovo sve južnoslavenske zemlje. Sve do uoči Prvoga svjetskoga rata, uz izuzetak kratkog razdoblja od 1861. do 1868. godine, ovaj idealni program nije bio dio praktične državne politike Kraljevine Srbije, nego je uz dopuštenje službene Srbije podržavan po raznim, pa i službenim

²⁶ Programe objiju stranaka vidi u: Cipek i Matković, *Programatski dokumenti*, 417-421, 452-463.

²⁷ Hrvoje Matković, „O životu, ideologiji i političkom djelovanju Svetozara Pribičevića“, u: Svetozar Pribičević, *Izabrani politički spisi* (Zagreb, 2000), 9-24.

²⁸ Mirjana Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907* (Beograd, 1960), 5-6.

²⁹ O tomu primjerice vidi: „Dole obrazino samostalska“, *Zastava* (Novi Sad), 13. (26.) veljače 1908., večernje izdanje, 1; „Posle izbora u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Zastava*, 16. (29.) veljače 1908., v. i., 1-2; „Šta se pokazalo na izborima“, *Zastava*, 16. (29.) veljače 1908., jutarnje izdanje, 1; „Izbori u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Zastava*, 16. (29.) listopada 1910., j. i., 1; „Šta je novo“, *Zastava*, 17. (30.) listopada 1910., j. i., 1. Vidi i: Lazar Rakić, *Jaša Tomić (1856.-1922.)* (Novi Sad, 1986), 159, 281-284.

publikacijama,³⁰ te je od početka 20. stoljeća u svojoj jugoslavenskoj inačici bio osobito njegovan u redovima dijela srbijanske omladine, intelektualaca i časnika, bliskima Samostalnoj radikalnoj stranci, koja je jedina od srbijanskih stranaka u svom programu imala odredbu da Srbija treba gajiti „duh jugoslovenske zajednice“. Drugi je bio konkretne prirode, kroz čitavo je vrijeme bio dio praktične državne politike Kraljevine Srbije, te su ga podupirale sve srbijanske građanske stranke, a od početka 20. stoljeća provodila ga je osobito Narodna radikalna stranka, koja je većim dijelom razdoblja do Prvoga svjetskoga rata bila vladajuća stranka u Srbiji. Ovaj se program temeljio na srpskom povijesnom pravu (Dušanovo carstvo) i prema srbijanskim autorima obuhvaćao je gotovo sve južnoslavenske zemlje pod turskom vlašću, a osobito Bosnu i Hercegovinu, koja je nakon okupacije (1878.) ušla 1908. godine u državni sastav Austro-Ugarske Monarhije. Nakon Balkanskih ratova (1912.-1913.), s ostvarenjem velikog dijela konkretnog nacionalno-političkog programa, Kraljevina Srbija je prihvatila idealan program u jugoslavenskoj inačici kao dio svoje praktične državne politike.³¹

Mada navodno nisu ulazile u okvir konkretnog programa Kraljevine Srbije, u smislu da službena Srbija prema njima do uoči Prvoga svjetskoga rata nije pokazivala „otvoreni interes“,³² već početkom 20. stoljeća osobito jak interes prema „srpskoj Vojvodini“ (dakle i Srijemu) te Dalmaciji pojavio se u „javnosti Srbije“.³³ Poput južnoslavenskih zemalja pod turskom vlašću te Bosne i Hercegovine, i Srijem je u srpskoj javnosti percipiran kao povijesna srpska pokrajina,³⁴ te je još uoči Prvoga balkanskoga rata beogradska *Pravda*, upozoravajući jugoslavenski orijentirani dio srbijanske javnosti da se jugoslavenski program može ostvariti oko Srbije, ali i u okviru trijalistički uređene Monarhije, promicala program „Dušanove Velike Srbije“, pod kojim je *Pravda* podrazumijevala da „pod krilo Srbije“ dospiju Makedonija, Stara Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, te Srijem, Banat i Bačka.³⁵ Da je Srijem od početka 20. stoljeća ipak ulazio u okvir konkretnog nacionalno-političkog programa Kraljevine Srbije, barem u većoj mjeri nego ostatak banske Hrvat-

³⁰ O tomu primjerice vidi: Mirko Valentić, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995. Velikosrpski projekti od ideje do realizacije* (Zagreb, 2010), 32-41.

³¹ O tomu vidi: Vasa Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka* (Beograd, 1982), drugo izdanje, 121-309; Dragoslav Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje 1914.-1915.* (Beograd, 1973), 23-94; Lazar Marković, *Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje (1914.-1929.)* (Beograd, 1935), 3-10.

³² Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje*, 35.

³³ Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje*, 42.

³⁴ O percepciji Srijema kao povijesno srpske zemlje vidi: Rumenjak, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj*, 17-18.

³⁵ Janković, *Srbija i jugoslovensko pitanje*, 57-58.

ske, dokazuje i članak radikala Stijepe Kobasice³⁶ iz travnja 1914. godine, dakle iz vremena kada je službena Srbija već prihvatila svoj idealni, jugoslavenski program, u kojem je ovaj priznao potrebu stvaranja jedinstvene jugoslavenske države, uz pretpostavku prethodne podjele „sfera interesa“ između Hrvata i Srba. Tako bi, prema Kobasici, u srpsku interesnu sferu došle Bosna i Hercegovina, Srijem te Dalmacija do Neretve, a u hrvatsku sferu Hrvatska i Slavonija (bez Srijema), Dalmacija od Neretve i Istra.³⁷

Dakle, smatram da je navedeni ideološki zaokret Srpske samostalne stranke, koji je nastupio početkom 20. stoljeća, bio uzrokovan vanjskom politikom Kraljevine Srbije, koja je početkom 20. stoljeća izašla iz interesne sfere Austro-Ugarske Monarhije, te aktivirala svoj nacionalno-politički program i na njezinom prostoru. Pritom je prostor južne Ugarske i Srijema, gdje su svoje uporište imali radikali, bio uključen u konkretniji program Kraljevine Srbije, dok je ostatak banske Hrvatske, gdje su svoje uporište imali samostanci, bio uključen tek u idealni, jugoslavenski program. Zbog toga i pojava da je od početka 20. stoljeća Srpska samostalna stranka u Hrvatskoj bila vezana uz Samostalnu radikalnu stranku u Srbiji, a južnougarski i hrvatski radikali uz Narodnu radikalnu stranku, koja je do uoči Prvoga svjetskoga rata, kao pretežno vladajuća stranka u Srbiji, zastupala program obnove Dušanova carstva.³⁸ Otuda također i pojava da je Hrvatsko-srpska koalicija, u koju je uz Srpsku samostalnu stranku nakratko ušla i Radikalna stranka iz Hrvatske, stvorena za vrijeme kratkotrajne vladavine Samostalne radikalne stranke u Srbiji.³⁹

Do saborskih izbora održanih 1906. godine, od triju srpskih političkih stranaka i grupa, najviše uspjeha na saborskim izborima u srpskim kotarima Srijemske županije imali su vladini Srbi. Tako je Srpska samostalna stranka, u kojoj su u to vrijeme bili i srijemski radikali, svoje prve mandate u ovoj

³⁶ O Dubrovčaninu, pripadniku srbokatoličkog kruga te uredniku radikalskih glasila u banskoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Stijepi Kobasici, vidi: Paulina Radonić Vranjković, „Kobasica, Stijepo (Stjepko, Stjepo)“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7 (Zagreb, 2009).

³⁷ „Podjela sfera interesa Srba i Hrvata“, *Hrvatska* (Zagreb), 25. travnja 1914., 2.

³⁸ Mislav Gabelica, „Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014), br. 1., 150.

³⁹ Prema stajalištu hrvatske historiografije, srpskoj oporbi u Hrvatskoj je „osnovnu pobudu“ za suradnju s hrvatskom oporbom pružio dolazak Karadorđevića na vlast u Srbiji 1903., od kada Srbija pokušava izaći iz interesne sfere Austro-Ugarske Monarhije. Mirjana Gross, *Povijest pravaške politike* (Zagreb, 1973), 328. Već od 1904. u srbijanskim vanjskopoličkim planovima javlja se ideja o suradnji hrvatske i srpske oporbe u Hrvatskoj, no prvi kontakt jednog od čelnika hrvatske oporbe, Frana Supila, s predstavnikom službene srbijanske politike u svrhu ostvarenja toga plana dogodio se u proljeće 1905., kada se Supilo sastao s čelnikom Samostalne radikalne stranke, Ljubom Stojanovićem. Kada je u svibnju 1905. Stojanović postao predsjednikom srbijanske vlade, intenzivirali su se kontakti i drugih predstavnika hrvatske oporbe sa srbijanskom vladom. Gabelica, „Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine“, 134.

županiji osvojila tek na izborima održanima 1892. godine, kada je u Iloku pobijedio Bogoljub Miletić, a u Hrtkovicima Pavle Jovanović. Sve ostale, ne samo većinski srpske, izborne kotare u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu na ovim izborima osvojila je Narodna stranka, koja je tako od 77 mandata, koliko je na ovim izborima osvojila u banskoj Hrvatskoj, njih oko 19,5 % osvojila u toj županiji i Gradu Zemunu.⁴⁰ Na narednim saborskim izborima, održanima 1897. godine, Narodna stranka ukupno je osvojila 62 mandata, od kojih 16 (oko 26 %) u izbornim kotarima Srijemske županije i Gradu Zemunu, a jedini izborni kotar u kojem je izgubila bio je onaj većinski hrvatski u Cerni.⁴¹ Na izborima održanima 1901. godine, Narodna stranka osvojila je ukupno 75 mandata, od čega svih 17 (oko 22,5 %) u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu.⁴²

Izbori održani u svibnju 1906. godine predstavljali su prekretnicu u političkom životu banske Hrvatske. Na njima je Narodna stranka osvojila samo 37 mandata, od kojih njih 12 (oko 32,5 %) u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu. Od pet kotara Srijemske županije u kojima je Narodna stranka izgubila izbore, dva su bila većinski hrvatska (Cerna i Bošnjaci), a tri većinski srpska: S. Karlovce i Irig osvojila je Radikalna stranka, a Morović Srpska samostalna stranka.⁴³ Nakon ovih izbora Narodna stranka je raspuštena, te su u narednom razdoblju pokušaji oživljavanja ove stranke pod drugim imenima doživjeli neuspjeh. Dio pristaša ovoga kluba ostao je privržen režimu, dok se drugi dio priklonio srpskim oporbenim strankama.

Prvi pokušaj oživljavanja Narodne stranke dogodio se za banovanja Pavla Raucha, koji nije imao podršku većeg dijela nekadašnjih pristaša ove stranke, pa na saborskim izborima održanima 1908. godine Rauchovi kandidati, okupljeni u Ustavnoj stranci,⁴⁴ nisu osvojili ni jedan mandat. U Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu jedan kotar osvojila je Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, a sva tri većinski hrvatska kotara te vukovarski izborni kotar osvojili su kandidati hrvatskog dijela Hrvatsko-srpske koalicije. Dva kotara osvojili su izvanstranački unionisti, koji su na prethodnim izborima bili birani kao kandidati Narodne stranke, te je dva kotara osvojio i nekadašnji član Narodne stranke, a sada član Samostalnog kluba unutar Koalicije, Vla-

⁴⁰ Već iduće godine, na naknadnim izborima održanima nakon smrti Bogoljuba Miletića, Narodna stranka osvojila je i iločki kotar. Branko Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.* (Zagreb, 2011), doktorska disertacija, 87-91, 98.

⁴¹ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 100-115.

⁴² Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 116-129.

⁴³ „Domaće vijesti“, Hrvat (Gospić), 11. svibnja 1906., 2.

⁴⁴ Program s kojim je Ustavna stranka sudjelovala na ovim izborima vidi u: Tihomir Cipek, Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* (Zagreb, 2006), 555-559.

dimir Nikolić-Podrinski. U srazu dviju srpskih oporbenih stranaka nadjačala je Srpska samostalna stranka, koja je osvojila šest mandata, dok je Radikalna stranka osvojila samo dva.⁴⁵ Ovaj trend prevage Srpske samostalne nad Radikalnom strankom, uz izuzetak izbora održanih 1911. godine, zadržat će se i u narednom razdoblju.

Dolaskom bana Nikole Tomašića dolazi i do djelomične i kratkotrajne konsolidacije unionističkih redova, pa su na izborima održanima u listopadu 1910. godine Tomašićevi kandidati u banskoj Hrvatskoj osvojili 18 mandata. Od tog su broja u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu osvojili njih 8 ili oko 44,5 % svih mandata. Od tog broja osvojili su jedan većinski hrvatski (Vinkovce) i jedan većinski njemački izborni kotar (Rumu). Jedan većinski hrvatski izborni kotar, Cernu, i dva kotara u kojima su Srbi imali relativnu većinu, Vukovar i Šid, osvojili su kandidati hrvatskog dijela Koalicije. Jedan većinski hrvatski kotar, Bošnjake, osvojila je Hrvatska pučka seljačka stranka. U srazu dviju srpskih stranaka ponovo je prevagu odnijela Srpska samostalna stranka, koja je osvojila pet kotara, a Radikalna stranka samo jedan.⁴⁶ Na izborima održanima 1911. godine Tomašićeva Stranka narodnog napretka u banskoj Hrvatskoj osvojila je 20 mandata, od čega njih 11 (55 %) u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu. Jedan mandat, u Cerni, osvojili su „frankovci“, a mandat u Bošnjacima potvrdila je Hrvatska pučka seljačka stranka. Ovoga puta u srazu dviju srpskih stranaka nadjačala je Radikalna stranka, koja je osvojila tri mandata, prema jednom mandatu koji je osvojila Srpska samostalna stranka.⁴⁷ Na posljednjim saborskim izborima u banskoj Hrvatskoj, održanima 1913. godine, kandidati bana Ivana Skerleca osvojili su ukupno 13 mandata, od čega njih 9 (oko 69 %) u Srijemskoj županiji i Gradu Zemunu. Ovoga puta radikali nisu osvojili ni jedan mandat, hrvatski dio Koalicije osvojio je tri mandata, u Vukovaru, Cerni i Bošnjacima, a Srpska samostalna stranka njih pet.⁴⁸

Što se tiče njemačkog stanovništva, ono u ovom razdoblju na području banske Hrvatske nije imalo svoje političke organizacije, a njegovo šire okupljanje počinje 1910. godine osnutkom Saveza Nijemaca u Hrvatskoj i Slavoniji sa sjedištem u Rumi, nepolitičke udruge zadužene za probitak gos-

⁴⁵ HDA, PrZv, kutija 914, sv. 6-1a, br. 54-6112/1918, Pregled 27. i 28. veljače 1908. za 5-godište 1908.-1913. obavljenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Prema tvrdnji samih radikala, oni su dobili veći broj srpskih glasova u kotarima koje su osvojili samostalci, a uspjehu samostalaca u tim kotarima doprinijeli su glasovi hrvatskih izbornika. Rakić, *Radikalna stranka*, 144. Međutim, kako onda objasniti da su samostalci osvojili i kotar Martince, gdje je srpskih izbornika bilo preko 90 %?

⁴⁶ „Rezultati saborskih izbora“, *Narodne novine* (Zagreb), 2. studenoga 1910., 3.

⁴⁷ „Rezultati izbora“, *Obzor* (Zagreb), 19. prosinca 1911., 1.

⁴⁸ HDA, PrZv, kutija 914, sv. 6-1a, br. 54-6112/1918, Pregled 16. prosinca 1913. za petogodište 1913.-1918. izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

podarskih i kulturnih interesa Nijemaca u banskoj Hrvatskoj. Bez vlastite političke organizacije i s malim osjećajem međusobne nacionalne solidarnosti, njemačko stanovništvo u Srijemskoj županiji velikom se većinom priklanjalo režimu.⁴⁹ Do 1906. godine njemačko stanovništvo u većinski njemačkom izbornom kotaru Rumi nije isticalo vlastitog kandidata na saborskim izborima, nego je lojalno podupiralo vladine kandidate, da bi na izborima 1906. godine na listi vladine Narodne stranke istaknula člana vlastite zajednice, Ferdinanda Riestera. Iako je Riester na narednim izborima, održanima 1908. godine, istupio kao samostalni kandidat,⁵⁰ to nije bila posljedica njegovog priklanjanja oporbi, nego činjenice da je te izbore provodio ban Pavao Rauch, koji, kako je navedeno, općenito nije imao potporu većeg dijela nekadašnjih pristaša tada već raspuštene Narodne stranke. Već na sljedećim saborskim izborima, održanima 1910. godine, Riester je u Rumi izabran kao kandidat bana Nikole Tomašića,⁵¹ a nakon Riesterove smrti na izborima održanima 1911. godine u Rumi je kao kandidat Tomašićeve Stranke narodnog napretka pobijedio još jedan Nijemac, Franjo (Franz) Moser.⁵² Na posljednjim izborima u banskoj Hrvatskoj, održanima 1913. godine, većina rumskih Nijemaca odlučila je podržati kandidata hrvatskoga bana Ivana Skerlecza, Marka grofa Pejačevića,⁵³ nasuprot kandidatu njemačke zajednice u Rumi, Seppu Mülleru.⁵⁴

Navedeni podaci dokazuju da je Srijemska županija s Gradom Zemunom u ovom razdoblju bila najjači i posljednji bastion starog unionizma u banskoj Hrvatskoj,⁵⁵ i to poglavito zaslugom tamošnjih Srba i Nijemaca.

„Frankovci“ u Srijemskoj županiji

Kao rezultat hrvatsko-srpskih nacionalnih napetosti u Srijemskoj županiji, srijemski Hrvati su koncem 70-ih godina 19. stoljeća organizirali Hr-

⁴⁹ O tomu vidi: Stjepan Matković i Vladimir Geiger, „Savez Nijemaca u Hrvatskoj i Slavoniji“, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* (Osijek, 2004), 189-210.

⁵⁰ Stjepan Matković, „Der Schwabe aus Syrmien: Ferdinand Riester u hrvatskom političkom životu“, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice* (Osijek, 2001), 35-44.

⁵¹ „Rezultati saborskih izbora“, *Narodne novine*, 2. studenoga 1910., 3.

⁵² „Rezultati izbora“, *Obzor*, 19. prosinca 1911., 1.

⁵³ Matković i Geiger, „Savez Nijemaca u Hrvatskoj i Slavoniji“, 196-197.

⁵⁴ Prema službenim izbornim podacima, na ovim se izborima protiv Marka Pejačevića u Rumi kao nezavisni kandidat natjecao i pripadnik njemačke zajednice, Sepp Müller, koji je tom prilikom osvojio 149 glasova, prema 1085, koliko ih je dobio Pejačević. HDA, PrZv, kutija 914, sv. 6-1a, br. 54-6112/1918, Pregled 16. prosinca 1913. za petogodište 1913.-1918. izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije

⁵⁵ I stranke Hrvatsko-srpske koalicije su priznavale Nagodbu, te su u tom smislu bile unionističke, no njih je od starounionista dijelio odnos prema okviru Monarhije i jugoslavenskom pitanju.

vatsku (Katoličko-hrvatsku) stranku u Srijemu.⁵⁶ Ova je skupina organizirana na inicijativu dijela katoličkog svećenstva Bosansko-Srijemske biskupije sa sjedištem u Đakovu, izvan koje se inicijative našao sam đakovački biskup J. J. Strossmayer.⁵⁷ Razlog Strossmayerovu distanciranju od ove inicijative bila su politička načela ove skupine, koja je zastupala unionistička i, protivno Strossmayeru, izrazito protusrpska stajališta.⁵⁸ Tako su pristaše ove skupine nakon 1880. godine i raskola u Narodnoj stranci, kada se od te stranke odvojila grupa „štrosmajerovski usmjerene inteligencije i svećenstva“, koja je potom ustrojila Neodvisnu narodnu stranku,⁵⁹ isticali da uz njih ne može biti nitko koga je „već 1861. u saboru opojila ideja jugoslavizma, kojoj bi ostvarenje bilo sloga jugoslavenskih plemena: Hrvata, Bugara, Slovenaca i Srba“.⁶⁰ U to vrijeme ni pokušaj pravaša, čije su se pristaše u Srijemskoj županiji mogle „lasno na prste prebrojiti“, da se posredstvom ove skupine probiju u Srijemsku županiju nije urodio plodom, pri čemu za ovu skupinu nisu bila sporna pravaška protusrpska, nego njihova proturežimska stajališta.⁶¹

Zbog toga je pravaštvo u ovu županiju prodrlo tek nakon sjedinjenja Vojne granice s banskom Hrvatskom, i to s većinski hrvatskoga prostora bivše Brodske pukovnije (Brodsko okružje), gdje je uz dio lokalnog katoličkog svećenstva najistaknutiji pravaš bio posjednik iz Gundinaca Stevo Kutuzović.⁶² U isto je vrijeme i s istog prostora u Srijemskoj županiji počela djelovati i

⁵⁶ O organizacijskim počecima ove skupine, vezano uz pokretanje njihova lista *Sriemski Hrvat* u Vukovaru, vidi: Rudolf Horvat, „Pedesetgodišnjica hrvatskoga novinstva u Srijemu“, *Hrvatski list* (Osijek), 13. svibnja 1928., 5. Prema pisanju tiska, središte ove stranke bilo je u Vukovaru i Iloku. „Izborni kandidati“, *Branislav* (Osijek), 3. srpnja 1878., 3. U *Sriemskom Hrvat*u ova se skupina u početku naziva samo Hrvatskom strankom u Sriemu, da bi kasnije prevladao naziv Katoličko-hrvatska stranka u Sriemu.

⁵⁷ Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb, 1992), 515.

⁵⁸ Prema pisanju protivničkog tiska, „politički idejal“ najistaknutijeg pripadnika Hrvatske stranke u Srijemu, umirovljenog tajnika pri ministarstvu domobranstva u Budimpešti i vukovarskog načelnika (1878.-1880.) Ivana pl. Marše (Maršovskog) bio je bivši ban Levin pl. Rauch. „U Osijeku dne 12 listopada“, *Branislav*, 13. listopada 1878., 1. Nakon Maršine smrti njemu naklonjeni *Sriemski Hrvat* pisao je da „u političkih nazorih svojih bijaše Ivan Maršo jedan od najodrešitijih pobornika za uniju s Magjarima, dok ga nije razvoj odnošaja, kao i mnoge druge, uvjerio o tom, koliko unija doprinya koristi Hrvatskoj“. „Ivan pl. Maršo“, *Sriemski Hrvat* (Vukovar), 1. listopada 1884., 3-4.

⁵⁹ Jaroslav Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914* (Zagreb, 1968), 98-99.

⁶⁰ „Hrvatstvo u Sriemu“, *Sriemski Hrvat*, 17. veljače 1881., 3.

⁶¹ Jasna Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.* (Zagreb, 2009), 115.

⁶² Turkalj, *Pravaški pokret*, 203-206, 338-339.

druga hrvatska oporbena stranka, Neodvisna narodna stranka.⁶³ Stranka prava je u Srijemskoj županiji prvi saborski mandat osvojila na izborima održanima 1897. godine, kada je u izbornom kotaru Cerna izabran Stevo Kutuzović.⁶⁴ U vrijeme ovoga izbora Kutuzović je pripadao matičnoj Stranci prava (domovinaši), od koje se dvije godine prije, 1895., odvojila grupa pravaša pod vodstvom Ante Starčevića i Josipa Franka te osnovala Čistu stranku prava („frankovci“). Načelni razlog njihovom odvajanju bilo je protivljenje uspostavi političkog saveza s Neodvisnom narodnom strankom, čemu je težila većina u Stranci prava,⁶⁵ a što je za sobom vuklo prilagodbu ključnih pravaških načela (negaciju Hrvatsko-ugarske nagodbe i negaciju postojanja Srba u hrvatskim zemljama) načelima Neodvisne narodne stranke.⁶⁶

Od 1897. pa sve do 1906. godine matična Stranka prava (od 1903. godine Hrvatska stranka prava) nije uspijevala osvojiti novi mandat u Srijemskoj županiji, mada se, što sama, što zajedno s Neodvisnom narodnom strankom, u tom razdoblju kandidirala u Bošnjacima,⁶⁷ Cerni, Vinkovcima, Nuštru, Iloku i Vukovaru. S druge strane, Čista stranka prava (od 1904. godine Starčevićeva hrvatska stranka prava) sve do 1906. godine nije ni isticala svoje kandidate u izbornim kotarima ove županije. Djelomičan izuzetak od ove tvrdnje predstavlja kandidatura upravitelja župe u Lipovcu Mihovila Meštrovica, koji je na naknadnim izborima u Iloku 1904. godine kandidiran kao pristaša Hrvatske

⁶³ Neodvisna narodna stranka prvi je saborski mandat u Srijemskoj županiji osvojila na izborima održanima 1883., kada je u vinkovačkom izbornom kotaru pobijedio zemunski odvjetnik Mato Ivić. On je doduše u Sabor izabran kao pristaša Narodne stranke, ali je u Saboru pristupio Neodvisnoj narodnoj stranci. Vidi: „Dopis iz Posavine“, *Srijemski Hrvat*, 25. travnja 1883., 2-3; Turkalj, *Pravaški pokret*, 242-243. Uz kandidaturu u vinkovačkom kotaru, Neodvisna narodna stranka se tom prilikom natjecala i u Bošnjacima, gdje je neuspješno kandidirala bošnjačkog župnika Julija Liebbalda Ljubojevića.

⁶⁴ Kutuzović je bio izabran u hrvatski Sabor već 1883. godine, kada je i pristupio pravašima, no on je tada bio izabran u izbornom kotaru Vrpolje, koji je do izbornog zakona iz 1888. uz općine Garčin, Andrijevcu, Vrpolje i Kopanica obuhvaćao i općine Babina Greda, Gundinci, Stari Mikanovci, Sikirevci i Šamac, koje su 1888. pripale novostvorenom izbornom kotaru u Cerni.

⁶⁵ Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb, 2001), 61-63.

⁶⁶ Mislav Gabelica, „Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvoga svjetskog rata (1908.-1914.)“, u: *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća* (Zagreb, 2013), 383-384. Matična Stranka prava potom je 1897. i 1901. stupila u dvije izborne koalicije s Neodvisnom narodnom strankom, potom je s tom strankom 1902. ustrojila trajnu koaliciju (Hrvatsku opoziciju), da bi se 1903. potpuno fuzionirala s njom u Hrvatsku stranku prava. Ova je stranka potom 1905. potpisala Riječku rezoluciju, kojom je priznala zakonitost Hrvatsko-ugarske nagodbe, te je iste godine stupila u Hrvatsko-srpsku koaliciju, stvorenu na načelu hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva.

⁶⁷ O krvoproliću na izborima u Bošnjacima 1897. i ponovljenim izborima u tom kotaru, na kojima je pobijedio kandidat Narodne stranke, vidi: Horvat, *Srijem: naselja i stanovništvo*, 50-52.

stranke prava, mada je već u to vrijeme bio vrlo blizak Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava.⁶⁸

U ovo je vrijeme već počelo osipanje pristaša Hrvatske stranke prava, te njihovo pristupanje Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava. Ovaj proces uzrokovalo je navedeno postupno napuštanje ekskluzivno hrvatskih i protunagodbinih načela Hrvatske stranke prava, a kulminirao je nakon što je ova stranka koncem 1905. godine pristala uz Riječku rezoluciju, a potom i stupila u Hrvatsko-srpsku koaliciju.⁶⁹ Omasovljenjem stranačke baze Starčevićeva hrvatska stranka prava, čije je političko djelovanje do početka 20. stoljeća bilo ograničeno na Grad Zagreb i njegovu širu okolicu, te na dio Ličko-krbavske županije,⁷⁰ od 1904. godine počela je osnivati lokalne stranačke organizacije i na ostalom prostoru banske Hrvatske, a najveći dio njih osnovan je 1906. godine.⁷¹ U Srijemskoj županiji „frankovačko“ organiziranje počelo je 1906., a najveći dio njihovih organizacija osnovan je 1907. godine.

Prve „frankovačke“ organizacije u Srijemskoj županiji osnovane su na području izbornog kotara Cerna. Još u svibnju 1906. godine, u vrijeme održavanja redovnih saborskih izbora, na kojima se u Cerni kao prvi „frankovac“ u Srijemskoj županiji kandidirao Ilija Abjanić, na tom području nije bilo ni jedne „frankovačke“ organizacije. Prema pisanju budućeg istaknutog „frankovca“ u ovom izbornom kotaru Jakoba Mikinca, on sam je, kao i većina hrvatskih izbornika u ovom kotaru, do ovih izbora pristajao uz Hrvatsku stranku prava, te je na ovim izborima u Cerni glasovao za Stevu Kutuzovića, koji je potom i pobijedio. Od Hrvatske stranke prava se odijelio nakon ovih izbora, kada je ona kao dio Hrvatsko-srpske koalicije došla na vlast i poduprla nagodbenu vladu u Hrvatskoj.⁷² Nekoliko mjeseci potom, u kolovozu 1906. godine, u Vođincima (izb. kotar Cerna), osnovana je prva „frankovačka“ organizacija u Srijemskoj županiji.⁷³

Koncem iste godine Stevo Kutuzović je umro, te su u siječnju 1907. godine održani naknadni izbori u Cerni. Ovi su izbori bili karakteristični po

⁶⁸ Mislav Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)“, *Pilar* VII (2012), br. 14 (2), 44-45.

⁶⁹ O tomu vidi: Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj“, 41-51.

⁷⁰ Matković, *Čista stranka prava*, 241-293.

⁷¹ Mislav Gabelica, „Frankovci u Požeškoj županiji uoči Prvog svjetskog rata“, *Scrinia slavonica* 16 (2016), 227-259; Isti, „Pravaštvo u Gospiću od 1880-ih do 1914.“, *Senjski zbornik* 45 (2018), 310-321.

⁷² Nacionalna sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSK), Ostavština Ilije Abjanića, R-6647, sv. XXVIII, 28-40.

⁷³ Organizacija se prozvala Slobodna starčevićanska udruga. Njezin predsjednik bio je Živko Beketinac, potpredsjednik Bartol Šimić, tajnik Adam Slamnjaković, a blagajnik Bartol Šrajer. „Udruženje Starčevićeve stranke prava“, *Hrvatska zastava* (Zagreb), 30. kolovoza 1906., 4.

tomu što su odražavali potpuni nered u redovima Hrvatsko-srpske koalicije, u prvom redu sukob unutar same Hrvatske stranke prava, a potom i sukob između njezinih dviju hrvatskih stranaka, Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke. Unutar Hrvatske stranke prava odvijao se sukob između njezinih dvaju krila; kršćansko-socijalnog, koje je bilo pod vodstvom župnika Stjepana Zagorca i pod utjecajem kršćansko-socijalne grupe okupljene oko lista *Hrvatstvo*,⁷⁴ te krila koje je bilo jače vezano uz Hrvatsku naprednu stranku i načelo „ravnopravnosti i uzakonjenja srpskih zahtjeva utanačenih u riečkoj i zadarskoj rezoluciji“, na temelju kojeg je stvorena Hrvatsko-srpska koalicija. Ovaj se sukob ogledao u tomu što je kršćansko-socijalno krilo na ovim izborima kandidiralo babogredskog kapelana Mirka Kutuzovića, sina pokojnog Steve Kutuzovića, mimo službenog kandidata Hrvatske stranke prava, vinkovačkog odvjetnika Ivana Jančikovića. Kao reakciju na uplitanje „zasukanih klerikalaca“ u izbore, svoga kandidata, Stjepana Jurića, istaknula je i Hrvatska napredna stranka, koja je u ovo vrijeme već prodrila u ceranski izborni kotar, osnivajući svoju organizaciju u Jurićevom rodnom mjestu, Privlaku.⁷⁵ Uz njih, Starčevićeva hrvatska stranka prava kandidirala je Iliju Abjanića, a Hrvatska pučka seljačka stranka Stjepana Radića.

Prema „frankovačkom“ izvješću, kandidaturom Mirka Kutuzovića službeni kandidat HSP-a, Ivan Jančiković, izgubio je potporu i činovništva i svećenstva u ceranskom izbornom kotaru, te je povukao svoju kandidaturu, preporučivši svojim izbornicima da glasuju za Abjanića. Za kapelana Kutuzovića glasovalo je gotovo sve svećenstvo ovoga kotara, dio činovništva te seljaci općina Babina Greda i Gundinci. Za Jurića je glasovao drugi dio činovništva i mali broj seljaka, a za Radića su glasovali „najprostiji i najgluplji seljaci u našem kotaru“. Za Abjanića je glasovala većina neovisnih izbornika u kotaru,⁷⁶ te su se u užim izborima našli on i Kutuzović.⁷⁷ Analizirajući izgleda obojice kandidata na užim izborima, tisak Koalicije je pisao da Abjanić u sjevernom dijelu ceranskog izbornog kotara ima „uza se gotovo sve izbornike, a većinu i u srednjem“ dijelu, dok je Kutuzović imao uporište u četirima južnim općinama ovog izbornog

⁷⁴ O kršćansko-socijalnoj grupi okupljenoj oko lista *Hrvatstvo*, vidi: Mario Strecha, „Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* (dalje: *RZZHP*) 34-35-36 (2004), 101-133; Isti, „Profiliranje i pozicioniranje skupine oko Hrvatstva na sceni banske Hrvatske“, *RZZHP* 37 (2005), 163-212; Isti, „Politički katolicizam i politika novog kursa“, *RZZHP* 38 (2006), 177-226; Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj“, 47-51.

⁷⁵ „Popovi u ceranskom kotaru“, *Svjetlost* (Vinkovci), 6. siječnja 1907., 1; „Iz našeg stranačkog života“, *Svjetlost*, 20. siječnja 1907., 1; „Novi pojavi u hrv. stranki prava“, *Svjetlost*, 27. siječnja 1907., 2.

⁷⁶ NSK, Ostavština Ilije Abjanića, R-6647, sv. XXVIII, 42-48.

⁷⁷ U prvom krugu ovih izbora Abjanić je dobio 210, Kutuzović 150, Radić 77, a Jurić 63 glasa. „Izbor u Cerni“, *Svjetlost*, 20. siječnja 1907., 3.

kotara.⁷⁸ Ova raspodjela domena u ceranskom izbornom kotaru pokazat će se stalnom, pa su „frankovci“ i kasnije u ovom izbornom kotaru svoje uporište imali u općinama Cerni, Privlaki, Ivankovu, Starim Mikanovcima, Vođincima i Retkovicima, koje su sve pripadale upravnom kotaru u Vinkovcima, a Koalicija u općinama Šamac, Sikirevci, Gundinci i Babina Greda, koje su sve pripadale upravnom kotaru u Županji.⁷⁹ I ostatak općina upravnog kotara Županja, koje su činile izborni kotar u Bošnjacima, još neko su vrijeme bile uporište Koalicije, da bi kasnije pripale domeni Hrvatske pučke seljačke stranke.

Kako je navedeno, Abjanić je na ovim užim izborima u Cerni, održanima u veljači 1907. godine, pobijedio, te je bio prvi „frankovac“ izabran u Srijemskoj županiji. Poneseni pobjedom, „frankovci“ su nakon ovih izbora u ceranskom izbornom kotaru osnovali organizacije i u Retkovicima,⁸⁰ Starim Mikanovcima⁸¹ te Cerni,⁸² gdje su „frankovci“ u travnju 1907. godine pobijedili i na općinskim izborima.⁸³ U bošnjačkom izbornom kotaru „frankovci“ su svoju organizaciju osnovali samo u Drenovcima,⁸⁴ dok su znatniji broj pristaša imali i u Šitaru.⁸⁵

Znatno više organizacija „frankovci“ su osnovali u vinkovačkom izbornom kotaru. Ondje su „frankovci“ središnju organizaciju za taj kotar osnovali u Vinkovcima,⁸⁶ gdje su svoje uporište imali među vinkovačkim obrtništvom i seljaštvom.⁸⁷ Na inicijativu Ilijine supruge Milke Abjanić, u Vinkovcima je

⁷⁸ „Uži izbori u Cerni“, *Svjetlost*, 3. veljače 1907., 4.

⁷⁹ „Iz ceranskog kotara“, *Svjetlost*, 19. siječnja 1908., 3.

⁸⁰ NSK, Ostavština Ilije Abjanića, R-6647, sv. XXVIII, 65-71. Predsjednik ovoga kluba bio je Gusta Ištaković, potpredsjednik Jakob Mikinac, a tajnik Antun Matijević. „Pisma Hrvatskoj zastavi“, *Hrvatska zastava*, 26. ožujka 1908., 3-4.

⁸¹ „Iz posloводства stranke“, *Hrvatska zastava*, 16. siječnja 1908., 7-8.

⁸² Predsjednik je bio Simo Kuskunović, potpredsjednik Mato Gopić, tajnik Antun Jakšić, blagajnik Andrija Pečić, a odbornici Antun Gopić, Ilija Karalić, Pavo Jurišić i dr. „Sud hrvatskog naroda“, *Hrvatska zastava*, 21. svibnja 1908., 2-4.

⁸³ „Pisma Hrvatskoj zastavi“, *Hrvatska zastava*, 11. travnja 1907., 3-4.

⁸⁴ Predsjednik ove organizacije bio je Grga Komesarović, tajnik Stipa Komesarović, a odbornici Stipan Pavošević, Ivan Jakobovac, Marijan Komesarović, Joso Kurbanović i dr. „Sud hrvatskog naroda“, *Hrvatska zastava*, 7. svibnja 1908., 3-8. O Drenovcima kao „frankovačkom“ uporištu u bošnjačkom izbornom kotaru vidi izvještaj kotarskog predstojnika u Županji: HDA, PrZv, kutija 736, sv. 6-14, br. 293/1906 (1912/1907.).

⁸⁵ „Bošnjački kotar“, *Hrvatsko pravo*, 6. veljače 1908., 2; 12. veljače 1908., 1-2.

⁸⁶ Predsjednik vinkovačke organizacije bio je Dionis Sakač, potpredsjednik Stjepan Cvrković, tajnik Ivan M. Čuljat, blagajnik Jaroslav Peternek, a odbornici Ilija Abjanić, Ivo Bošnjaković, Lavoslav Stein, Antun Pest, Mato Petrović, Mato Takšić ml. te Josip Tekmetarović. „Starčevićanska organizacija u Vinkovcima“, *Hrvatska zastava*, 9. svibnja 1907., 5-6.

⁸⁷ Na općinskim izborima u Vinkovcima, održanima u srpnju 1909., „frankovačka“ lista pobijedila je u 2. izborništvu, u kojem su birali manje imućni Vinkovčani. Tom prilikom u općin-

osnovana i prva ženska „frankovačka“ organizacija u banskoj Hrvatskoj, kojoj se na čelu nalazila „seljakinja“ Oliva Takšić,⁸⁸ te je na tamošnjoj gimnaziji djelovala i organizacija „starčevićanskog đaštva“.⁸⁹ Posredstvom članova svoje organizacije vinkovački „frankovci“ imali su utjecaj na niz kulturnih i gospodarskih institucija koje su djelovale u Vinkovcima ili su tamo imale svoje sjedište. Tako je u ovo vrijeme predsjednik Hrvatskog pjevačkog društva ‘Relković’ u Vinkovcima bio tajnik „frankovačke“ organizacije, trgovac Ivan M. Čuljat,⁹⁰ kojega je Koalicija kritizirala da ovo nepolitičko društvo, koje podupiru Vinkovčani svih stranaka, svojim utjecajem predaje u službu „frankovačke“ politike.⁹¹ Čuljat je u ovo vrijeme bio i predsjednik vinkovačke filijale Hrvatskog društva za namještenje mladića u obrt i trgovinu (kasnije Hrvatski radiša),⁹² te su „frankovački“ obrtnici u Vinkovcima tijesno gubili na izborima za vinkovački obrtni zbor od obrtnika koje je organizirala Koalicija.⁹³ Na koncu, Čuljat je uz još jednog „frankovca“, odvjetničkog perovođu Gjuru Topalovića,⁹⁴ bio među inicijatorima osnutka prve knjižnice u Vinkovcima, Vinkovačke pučke knjižnice, koja je 1905. godine osnovana u kući Ilije Abjanića,⁹⁵ te se tisak Koalicije kasnije žalio da „frankovci“ šire svoj utjecaj među Vinkovčanima i putem ove knjižnice.⁹⁶

U Vinkovcima se nalazilo sjedište Brodske imovne općine, ustanove posredstvom koje su općine i obitelji s područja nekadašnje Brodske pukovnije nakon razvojačenja Vojne granice gospodarile polovicom šumskoga blaga s

---

ske zastupstvo izabrani su ratar Gjuro Bartulić, užar Stjepan Cvrković, ratar Adam Čonkić, trgovac Ivan Čuljat, krčmar Stjepan Kordai, graditelj Stjepan Laib, pekar Lavoslav Stein, posjednik Stevan Stoišić, ratar Mato Takšić ml., ratar Joso Tekmetarović te stolar Heinrich Wendling.

⁸⁸ „Prva gospojinska starčevićanska organizacija“, *Virovitičan* (Virovitica), 26. travnja 1908., 3. Vidi i: Matković, „Doprinos proučavanju pravaštva u istočnoj Hrvatskoj“, 110.

⁸⁹ „Sud hrvatskog naroda“, *Hrvatska zastava*, 7. svibnja 1908., 3-8.

⁹⁰ Josip Šipuš (prir.), *Cibale - Vinkovci: spomen-spis hrvatskih kulturnih i humanitarnih društava grada Vinkovaca* (Vinkovci, 1938), 143.

⁹¹ „Relković čisto frankovačko društvo“, *Svjetlost*, 8. ožujka 1908., 3; „Ispravak“, *Svjetlost*, 15. ožujka 1908., 4.

⁹² Šipuš (prir.), *Cibale - Vinkovci*, 169-172. Uz Čuljata, u upravi ove filijale nalazio se i blagajnik „frankovačke“ organizacije Jaroslav Peternek.

⁹³ „Sjajna pobjeda koalicije u obrtnom zboru“, *Svjetlost*, 1. ožujka 1908., 3.

⁹⁴ Gjuro Topalović, rodnom iz Komletinaca, u listopadu 1908. otvorio je vlastitu odvjetničku pisarnicu u Vinkovcima. „Novi odvjetnik u Vinkovcima“, *Hrvatska zastava*, 8. listopada 1908., 5. Nakon što su Vinkovci dobili status grada (1921.), Topalović je izabran za prvog vinkovačkog gradonačelnika (1921.-1923.).

⁹⁵ „Vinkovačka pučka knjižnica“, *Cibalis* (Vinkovci), 9. srpnja 1905., 1-2.

⁹⁶ „Organizacija frankovaca u Vinkovcima“, *Svjetlost*, 12. svibnja 1907., 3.

toga područja.⁹⁷ Zastupstvo Brodske imovne općine imalo je 44 člana, koja su birala općinska zastupstva svake upravne općine s toga područja.⁹⁸ Zastupstvo je između svojih članova biralo svoje predsjedništvo, kojemu se od veljače 1906. godine, s mandatom od tri godine, na čelu nalazio posjednik iz Andrijaševaca, Marijan Mihaljković.⁹⁹ Do saborskih izbora u svibnju 1906. godine Mihaljković je bio pristaša Narodne stranke,¹⁰⁰ da bi se na naknadnim izborima u Cerni pojavio kao agitator Ilije Abjanića,¹⁰¹ te je istog časa „radi nedozvoljene službene kortešacije“ suspendiran s položaja predsjednika Brodske imovne općine.¹⁰² Dolaskom bana Pavla Rauha, početkom 1908. godine, Mihaljkovićeve suspenzija je povučena,¹⁰³ te je na redovnim izborima predsjedništva Brodske imovne općine, održanima u kolovozu 1909. godine, Mihaljković kao otvoreni „frankovac“ ponovo izabran za predsjednika.¹⁰⁴

Osim u Vinkovcima, „frankovci“ su u vinkovačkom izbornom kotaru svoju organizaciju osnovali i u Otoku,¹⁰⁵ gdje je uz čelnike ove organizacije najistaknutiji „frankovac“ bio pravnik Marko Lombarović, koji je nakon pobjede „frankovačke“ liste na općinskim izborima u Otoku, održanima u ožujku 1909. godine,¹⁰⁶ izabran za otočkog načelnika.¹⁰⁷ U ovom izbornom kotaru „frankovci“ su svoju organizaciju osnovali i u „predstraži starčevićanske misli prema

⁹⁷ O Brodskoj imovnoj općini i njezinom gospodarenju vidi: Zlatko Virč, „Brodsko imovna općina i zapadni Srijem (I), organizacija i doprinosi stanovništvu“, u: *Zbornik radova s II. međunarodnog znanstveno-stručnog skupa Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti*, 69-94.

⁹⁸ Tomo Šalić, *Vinkovački leksikon* (Vinkovci, 2007), 55-56; Vinko Mendekić, „Razvoj narodnog gospodarstva zadnjih 75 godina“, u: *Obzor: spomen-knjiga 1860-1935* (Zagreb, 1936), 219.

⁹⁹ „Skupština brodske imovne općine“, *Cibalis*, 11. veljače 1906., 2.

¹⁰⁰ „Frankovac Mihaljković u Gradištu“, *Svjetlost*, 5. siječnja 1908., 3.

¹⁰¹ „Političke vijesti“, *Svjetlost*, 27. siječnja 1907., 2-3.

¹⁰² „Suspendiran“, *Svjetlost*, 3. veljače 1907., 6.

¹⁰³ Još u siječnju 1908. tiskao o Mihaljkoviću piše kao o bivšem predsjedniku Brodske imovne općine, da bi u listopadu 1908. o njemu ponovo pisano kao o predsjedniku Brodske imovne općine. „Frankov fijasko u vinkovačkom kotaru“, *Svjetlost*, 4. listopada 1908., 1.

¹⁰⁴ „Domaće vijesti“, *Vinkovci i okolica* (Vinkovci), 29. kolovoza 1909., 2.

¹⁰⁵ Predsjednik otočke organizacije bio je tvorničar strojeva i vlasnik paromlina Melkior Ante Leicht, potpredsjednik seljak Paja Matačić, tajnik otočki kapelan (kanije župnik u Starim Mikanovcima) Dragan Lukinac, a blagajnik Adolf Fischer. „Starčevićanska skupština u vinkovačkom kotaru“, *Hrvatska zastava*, 25. srpnja 1907., 3-4.

¹⁰⁶ „Izbor općinskog zastupstva u Otoku kraj Vinkovaca“, *Hrvatska zastava*, 25. ožujka 1909., 5-6.

¹⁰⁷ „Nov načelnik“, *Vinkovci i okolica*, 15. kolovoza 1909., 3.

Sriemu“,¹⁰⁸ odnosno u Komletincima,¹⁰⁹ te u Andrijaševcima,¹¹⁰ a najavljen je i osnutak njihove organizacije i u Nijemcima, gdje su istaknuti „frankovci“, knjižovođa mjesne štedionice Šandor Filipović i obrtnik Mato Bauer, imenovani za povjerenike Starčevićeve hrvatske stranke prava za tu općinu.¹¹¹ Osim u ova tri većinski hrvatska izborna kotara, „frankovci“ su svoju organizaciju u Srijemskoj županiji osnovali još samo u Ilači (izborni kotar Šid),¹¹² dok su znatniji broj priistaša u tom izbornom kotaru imali i u Novak-Bapskoj.¹¹³

Dakle, velika većina „frankovačkih“ organizacija u Srijemskoj županiji osnovana je u izbornim kotarima Cerna i Vinkovci, gdje će u narednom razdoblju i biti glavna poprišta njihove izborne borbe u toj županiji. Ipak, „frankovci“ će u tom razdoblju isticati svoje kandidate i u drugim, pa i većinski srpskim izbornim kotarima, no to su uglavnom bili „prkos-kandidati“, koji su manje računali na pobjedu u tim kotarima, a više su trebali istaknuti odlučnost ove stranke, kao zastupnice ekskluzivno hrvatskog nacionalnog programa, da te kotare ne prepusti Srbima bez borbe.

Na uspjeh „frankovaca“ u ovoj izbornoj borbi negativno će utjecati činjenica da „frankovci“ u ovom razdoblju na području Srijemske županije nisu uspjeli pokrenuti vlastiti list, odnosno da su njihovi lokalni listovi najbliže Srijemskoj županiji izlazili u Brodu na Savi (*Posavska Hrvatska*) i u Virovitici (*Virovitičan*). Zbog toga su i „frankovački“ izvještaji o zbivanjima u Srijemskoj županiji, koji su objavljivani u njihovom središnjem glasilu u Zagrebu, sporadični i šturi, dok su primjerice izvještaji Koalicije, objavljivani u vinkovačkoj *Svjetlosti*, živi, zanimljivi i prepuni pojedinosti. Da su „frankovci“ razmišljali o pokretanju lista u Srijemskoj županiji, svjedoče glasine da je početkom 1909. godine Josipu Franku nuđeno da otkupi tiskaru vinkovačkog lista *Vinkovci i okolica* (*Vinkovce/i und Umgebung*), do čega međutim nije došlo.¹¹⁴

¹⁰⁸ „Velebna javna skupština u Komletincima“, *Hrvatska zastava*, prilog.

¹⁰⁹ Predsjednik ove organizacije bio je Ivan Topalović mlađi, potpredsjednik Stjepan Mušić, tajnik Antun Horvat, a blagajnik Fabijan Merda. „Pučka skupština u Komletincima“, *Hrvatska zastava*, 1. kolovoza 1907., 2-3.

¹¹⁰ Predsjednik ove organizacije bio je navedeni Marijan Mihaljković, potpredsjednik Stjepan Jemrić, tajnik Mato Babić, blagajnik Šime Mihaljković, a odbornici Ilija Bosnić i Florijan Karabaić. „Novi klub Starčevićeve stranke“, *Hrvatska zastava*, 19. rujna 1907., 6.

¹¹¹ „Pučka skupština u Niemcima“, *Hrvatska zastava*, 1. kolovoza 1907., 3-4.

¹¹² Predsjednik ove organizacije bio je Pavle Petričević, potpredsjednik Mato Baličević, tajnik Ivo Baličević, blagajnik Gjuro Kuvedžić, a odbornici Vinko Gluvaković, Stjepan Lakić, Pavao Balić, Gjuka Lakić, Josip Kolarević i Jakob Kuvedžić. „Nova starčevićanska organizacija“, *Hrvatska zastava*, 16. svibnja 1907., 5.

¹¹³ „Iz šidskog kotara“, *Hrvatsko pravo*, 8. veljače 1908., 3.

¹¹⁴ „Frankovački sastanak“, *Svjetlost*, 1. siječnja 1909., 3.

Ovaj je list, pokrenut 1897. godine, smatran glasilom vinkovačkih Židova, te je u početku zastupao unionističko stanovište. Prvih nekoliko brojeva izlazio je samo na njemačkom jeziku, da bi zatim pojedini članci bili objavljeni i na hrvatskom jeziku, koji je s vremenom ipak prevladao u listu.¹¹⁵ S raspuštanjem Narodne stranke, 1906. godine, list je počeo podupirati Hrvatsko-srpsku koaliciju, odnosno prvenstveno Hrvatsku stranku prava,¹¹⁶ što je izazvalo nezadovoljstvo druge hrvatske stranke u Koaliciji, Hrvatske napredne stranke.¹¹⁷ Početkom 1909. godine, u vrijeme kada se špekuliralo o „frankovačkom“ preuzimanju ovoga lista, njegovo uredništvo je najavilo da će list prijeći u vlasništvo dioničkog društva, koje će davati politički pravac pisanju lista.¹¹⁸ Nije poznato jesu li „frankovci“ kupnjom dionica ušli u vlasništvo ovoga lista, no od tada je ovaj list jedno vrijeme podupirao „frankovce“,¹¹⁹ da bi u drugoj polovici 1910. godine, s raskidom saveza hrvatskog bana Nikole Tomašića s Hrvatsko-srpskom koalicijom, uredništvo lista pristalo uz bana Tomašića.¹²⁰

„Frankovci“ na izborima od 1908. do 1913.

Starčevićeva hrvatska stranka prava je na saborske izbore održane u veljači 1908. godine krenula vrlo ambiciozno, te je u Srijemskoj županiji istaknula kandidate u sedam izbornih kotara. U Cerni je kandidirala Iliju Abjanića, u Vinkovcima umirovljenog potpukovnika Luku Starčevića, u Bošnjacima upravitelja župe u Lipovcu i bivšeg pristašu Hrvatske stranke prava Mihovila Meštrovčića, u S. Karlovcima vjeroučitelja na zagrebačkoj Realnoj gimnaziji Karla Bošnjaka, u Nuštru župnika u Starim Jankovcima i bivšeg pristašu Hrvatske stranke prava Dragutina Lasovića,¹²¹ a u Šidu tovarničkog župnika Dragutina Jakića.¹²² Nenajavljeno, uoči izbora iločki su „frankovci“, među ko-

¹¹⁵ Šalić, *Vinkovački leksikon*, 483-484.

¹¹⁶ „Hrvatska stranka prava“, *Vinkovci i okolica*, 13. siječnja 1907., 1.

¹¹⁷ „Jedan upit Umatumu“, *Svjetlost*, 27. siječnja 1907., 4; „Umatum i učiteljsko pitanje“, *Svjetlost*, 3. veljače 1907., 3.

¹¹⁸ „Našim prijateljima i predplatnicima“, *Vinkovci i okolica*, 3. siječnja 1909., 1.

¹¹⁹ „Umatumov uvodnik“, *Svjetlost*, 3. travnja 1910., 2.

¹²⁰ „Važan politički događaj po naše vinkovačke franko-furtimaše“, *Svjetlost*, 24. rujna 1910., 3.

¹²¹ O donedavnom pristajanju župnika Lasovića uz Hrvatsku stranku prava, vidi: „Naša i frankovačka kandidatura u nuštarskom kotaru“, *Svjetlost*, 26. siječnja 1908., 2.

¹²² Spisak „frankovačkih“ kandidata vidi u: „Kandidati za saborske izbore“, *Hrvatsko pravo*, 27. veljače 1908., 3.

jima su se isticali šarengradski Hrvati, u Iloku istaknuli kandidaturu mladog „frankovca“, pravnika Ive Elegovića.¹²³

Unatoč velikim nadanjima, „frankovci“ su u Srijemskoj županiji doživjeli težak poraz te nisu osvojili ni jedan mandat. U Cerni je Abjanića pobijedio babogredski kapelan Mirko Kutuzović,¹²⁴ te je u Babinoj Gredi održana proslava Kutuzovićeve pobjede, čije dimenzije svjedoče koliko je Koaliciju pekao poraz u ovom kotaru na prošlim izborima. Za ovu su priliku prilaz Babinoj Gredi i samo selo bili okićeni slavlucima, kuće su bile okićene zastavama, a prozori i plotovi ćilimima. Kutuzović je ušao u selo u povorci od 200-tinjak kola, uz konjaničku pratnju 60 babogredskih sokola i uz gruvanje topova. U selu ga je dočekala „po izbor četa ponajljepših u bjelinu obučenih babogredskih djevojaka“, te je za tu priliku spjevana i pogrдна pjesma: „Kraj Berave zeleni se trava, propala je Abjanića slava...“¹²⁵

Prema izvješćima iz tiska, najžešća borba između „frankovaca“ i Koalicije vodila se ipak u vinkovačkom izbornom kotaru. Prema tvrdnji Koalicije, „frankovci“ su njezinom kandidatu, sveučilišnom profesoru Ferdi Šišiću, neredima opstruirali predizborne nastupe u Nijemcima i Komletincima, gdje su primjerice kraj puta kojim je imao ući u selo objesili mrtvu mačku, a njihov je teror navodno doživio vrhunac u Otoku, gdje su pred Šišićev dolazak čitavu noć obilazili oko kuće gdje je trebao održati skup, prijeteći vlasniku da će mu zapaliti kuću, ako dopusti Šišićev nastup.¹²⁶ Unatoč tomu Šišić je pobijedio, osvojivši 316 glasova, prema 281 glasu za Starčevića.¹²⁷ Prema tvrdnji „frankovaca“, Šišićevoj pobjedi osobito su pridonijeli Nijemci vinkovačkog kotara, te tamošnje činovništvo.¹²⁸

Neredi sa suprotnim predznakom zabilježeni su u bošnjačkom izbornom kotaru, gdje je svoje uporište imala Koalicija. Tijekom predstavljanja u tom kotaru, Meštrovića su u Vrbanji dočekale pristaše Koalicije pod vodstvom vrbanjskog općinskog načelnika, te ga zasule kamenjem.¹²⁹ „Uz veliki tero-

¹²³ „Osvrt na izbore u Iloku“, *Hrvatsko pravo*, 11. ožujka 1908., 4. O Ivi Elegoviću (1877.-1959.), vidi: Stjepan Matković, „Ivo Pilar i naprednjaštvo“, *Pilar* VIII (2013), br. 15(1)-16(2), 110. Prema pisanju Ilije Abjanića, temperamentni Elegović bio je jedan od najomiljenijih „frankovaca“ među srijemskim Hrvatima. NSK, Ostavština Ilije Abjanića, R-6647., sv. XXVIII, 6.

¹²⁴ Kutuzović je osvojio 313, Abjanić 260, a kandidat HPSS-a Gjuro Sekulić 39 glasova. HDA, PrZv, kutija 726, sv.6-1a, br. 1085/1908, izb. kotar br. 87.

¹²⁵ „Slavlje u Babinojgredi“, *Svjetlost*, 8. ožujka 1908., 2.

¹²⁶ „Kandidat hrv.-srp. koalicije dr. Ferdo Šišić među svojim izbornicima“, *Svjetlost*, 9. veljače 1908., 2; „Komletinci“, *Svjetlost*, 9. veljače 1908., 3.

¹²⁷ HDA, PrZv, kutija 726, sv.6-1a, br. 1085/1908, izb. kotar br. 86.

¹²⁸ „Izbor u Vinkovcima“, *Hrvatsko pravo*, 4. ožujka 1908., 2.

¹²⁹ „Iz bošnjačkog kotara“, *Hrvatsko pravo*, 26. veljače 1908., 2. Meštroviću je u obranu skočio mladi „frankovac“ Budislav Grga Anđelinović, koji se nalazio u njegovoj pratnji.

rizam“, zbog kojeg su „frankovci“ najavili žalbu, u Bošnjacima je pobijedio kandidat Koalicije, gimnazijski profesor Josip Purić.¹³⁰

Očekivano, „frankovački“ su kandidati još lošije prošli u ostalim, većinski srpskim izbornim kotarima. Ivo Elegović je u iločkom izbornom kotaru osvojio samo 9 glasova.¹³¹ Ipak, to nije bio pravi pokazatelj podrške „frankovcima“ u ovom kotaru. Naime, na dan izbora na biralište u Ilok došlo je 60-ak Elegovićevih izbornika, što je bilo oko četvrtina ukupnog broja hrvatskih izbornika u to vrijeme u ovom kotaru. Kada su počeli izbori, za Elegovića su glasovala prva devetorica njegovih izbornika, a ostali, kada su vidjeli da bi mogao pobijediti bilo kandidat Ustavne stranke, bilo radikal, glasovali su za samostalca.¹³² Sličan scenarij odvio se u Nuštru, gdje je uoči izbora župnik Lasović, vidjevši da bi mogao pobijediti vladin kandidat, odustao od kandidature i svoje izbornike uputio da glasuju za kandidata Srpske samostalne stranke.¹³³ Uoči izbora od kandidature je odustao i Karlo Bošnjak, nakon čega je u S. Karlovcima kandidat Srpske samostalne stranke tijesno pobijedio kandidata Radikalne stranke.¹³⁴ Samo je u Šidu župnik Jakić ostao do kraja na izbornom poprištu, te je od 693 izbornika koji su izašli na izbore dobio glasove od njih 99.¹³⁵

Čudi pojava zabilježena u većinski srpskim izbornim kotarima Srijemske županije, da se bilo „frankovački“ izbornici, bilo njihovi kandidati, između vladinih kandidata i kandidata Srpske samostalne stranke odlučuju za ove potonje. Naime, već od 1906. godine „nepatvoreni frankovci“, odnosno krug oko predsjednika stranke Josipa Franka, u sukobu između mađaronskih političkih čimbenika i Hrvatsko-srpske koalicije prednost su davali mađarovima, što je opravdavano njihovim uvjerenjem da je zbog sličnosti hrvatskog i srpskog jezika po hrvatski nacionalni opstanak opasnija srpska hegemonija, ostvariva u budućoj jugoslavenskoj državi, nego njemačko-mađarska, ostvarena u Monarhiji. Uz ovo načelno opravdanje, na takvu politiku stranačkog vodstva svakako je utjecala činjenica da je nakon sloma Narodne stranke (1906.) Koalicija stvarno bila glavni konkurent „frankovcima“ u borbi za

¹³⁰ „Jučerašnji izbori“, *Hrvatsko pravo*, 29. veljače 1908., 3. Službeni izvještaj navodi samo da je Purić od 627 glasova dobio njih 375, čime je pobijedio Meštrovića i kandidata HPSS-a, Antuna Jemrića. HDA, PrZv, kutija 726, sv.6-1a, br. 1085/1908, izb. kotar br. 88.

¹³¹ HDA, PrZv, kutija 726, sv.6-1a, br. 1085/1908, izb. kotar br. 77. Tom prilikom Elegovićevu kandidaturu su istaknuli iločki izbornici Dimitrije Slivelić, Mijo Ozuski, Alojzije Linić, Gjuro Steiner i Ivan Gjipanović.

¹³² „Osvrt na izbor u Iloku“, *Hrvatsko pravo*, 11. ožujka 1908., 4; „Iločki srez“, *Zastava*, 15. (28.) veljače 1908., već. izd., 1-2.

¹³³ „Izbor u Nuštru“, *Svjetlost*, 8. ožujka 1908., 1.

¹³⁴ HDA, PrZv, kutija 726, sv. 6-1a, br. 1085/1908, izb. kotar br. 83.

¹³⁵ HDA, PrZv, kutija 726, sv. 6-1a, br. 1085/1908, izb. kotar br. 76.

vlast pa, kako smo vidjeli, i njihov glavni konkurent u borbi za osvajanje većinski hrvatskih izbornih kotara Srijemske županije. Međutim, već od 1906. godine unutar stranke je djelovala i oporbena struja pod vodstvom Mile Starčevića („milinovci“), koja je u navedenom sukobu između mađaronskih čimbenika i Koalicije prednost davala Koaliciji. Zbog toga se može pretpostaviti da je podrška „frankovačkih“ izbornika i kandidata u većinski srpskim izbornim kotarima Srijemske županije njihovim glavnim političkim protivnicima u banskoj Hrvatskoj i većinski hrvatskim kotarima ove županije bila uzrokovana pritiskom „milinovačke“ struje na stranačko vodstvo. Unatoč ovom, ali i ostalim pokušajima pronalaženja kompromisa između dviju navedenih struja, Starčevićeva hrvatska stranka prava se nakon ovih izbora, u travnju 1908. godine, odlaskom „milinovačke“ struje raskolila.¹³⁶

Nakon ovog raskola znatna manjina lokalnih „frankovačkih“ organizacija u banskoj Hrvatskoj pristala je uz „milinovačku“ struju, koja će u ožujku 1909. godine u savezu s dijelom kršćansko-socijalne struje Hrvatske stranke prava na čelu sa župnikom Stjepanom Zagorcem, ustrojiti Starčevićevu stranku prava. U Srijemskoj su županiji uz „milinovce“ pristale „frankovačke“ organizacije u Starim Mikanovcima¹³⁷ i Retkovicima,¹³⁸ obje u ceranskom izbornom kotaru, čime je uzdrmano jedno od uporišta „frankovaca“ u ovoj županiji. Od istaknutijih pojedinaca u ovoj županiji, uz „milinovce“ je pristao i upravitelj župe u Nijemcima (izb. kotar u Vinkovcima) Stjepan Dunderović,¹³⁹ nekadašnji pristaša Hrvatske stranke prava, koji je tek u veljači 1908. godine prišao „frankovcima“.¹⁴⁰ Dunderović je pristajao uz „milinovce“ sve do uoči saborskih izbora održanih u listopadu 1910. godine,¹⁴¹ kada ih je napustio, razotkrivši postojanje tajnog izbornog sporazuma između „milinovačke“ Starčevićeve stranke prava i Koalicije, prema kojemu su se

¹³⁶ Gabelica, „Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša“, 284.

¹³⁷ Mada su „milinovci“ tvrdili da je čitava staromikanovačka organizacija stala uz njih, izvjesno je samo da je uz njih pristao predsjednik ove organizacije, Marijan Sinarić. „Izjave i pozdravi“, *Hrvatska sloboda* (Zagreb), 4. svibnja 1908., 3; „Svi klubovi za njih“, *Hrvatska sloboda*, 12. svibnja 1908., 5.

¹³⁸ „Sud hrvatskog naroda“, *Hrvatska zastava*, 7. svibnja 1908., 3-8; „Izjave i pozdravi“, *Hrvatska sloboda*, 30. travnja 1908., 2. Nakon odmetanja ove organizacije, navodno su „frankovci“ posredstvom Marijana Mihaljkovića uspjeli izazvati raskol u retkovačkoj organizaciji, pri čemu se dio organizacije pod vodstvom Roka Ambrinca vratio u krilo Starčevićeve hrvatske stranke prava, dok je dio pod vodstvom krznara Antuna Matijevića ostao uz „milinovce“. „Izjave i pozdravi“, *Hrvatska sloboda*, 16. svibnja 1908., 4.

¹³⁹ O S. Dunderoviću vidi: Šalić, *Vinkovački leksikon*, 107.

¹⁴⁰ Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj“, 55.

¹⁴¹ Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj“, 61.

„milinovci“ na tim izborima obvezali poduprijeti kandidata Koalicije u vinkovačkom izbornom kotaru, odvjetnika i spiritista Gustava Gaja.¹⁴²

Na ovim izborima „frankovci“ su u vinkovačkom izbornom kotaru kandidirali otočkog načelnika Marka Lombarovića, a takozvana Osječka grupa, skupina donedavnih pristaša Hrvatske stranke prava koji su u rujnu 1910. godine, nakon raskida saveza Hrvatsko-srpske koalicije s banom Nikolom Tomašićem, istupili iz te stranke i pristupili Tomašiću,¹⁴³ kandidirala je starog zastupnika ovog kotara Ferdu Šišića, koji je izbornom manipulacijom i pobijedio. Naime, tijekom izbora se pokazalo da od trojice kandidata u ovom kotaru Gustav Gaj najslabije stoji, te da će u uže izbore ući Šišić, koji je do pred kraj izbora imao najveći broj glasova, i Lombarović. Kako bi spriječili moguću Lombarovićevu pobjedu na užim izborima, Šišić je pred svršetak izbora u dogovoru s Gajem dao svečanu izjavu da usvaja program Hrvatske ujedinjene samostalne stranke.¹⁴⁴ Nakon te izjave Gaj je „pet minuta“ prije kraja izbora odustao od kandidature, čime je poništeno 200-tinjak glasova koji su do tada pali za njega. Time se formalno smanjio broj izbornika koji su pristupili izborima, pa je broj glasova koje je osvojio Šišić postao natpolovičan, čime su izbjegnuti uži izbori.¹⁴⁵

Osim u Vinkovcima, „frankovci“ su na ovim izborima u Srijemskoj županiji istaknuli kandidature i u Cerni, Šidu i Vukovaru. Izbori u Cerni pokazali su rasulo u tamošnjim „frankovačkim“ organizacijama. Službeni „frankovački“ kandidat u tom kotaru bio je predsjednik Brodske imovne općine Marijan Mihaljković. Uz njega, tamo se kao kandidat Koalicije natjecao Miško Kutuzović,¹⁴⁶ kao kandidat Osječke grupe bivši pristaša Hrvatske stranke prava vinkovački odvjetnik Ivan Jančiković, kao kandidat Hrvatske pučke

¹⁴² „Otvoreno pismo“, *Hrvatsko pravo*, 22. listopada 1910., 6. Prethodno se Dunderović spominjao kao mogući kandidat „milinovaca“ u ovom izbornom kotaru. „Za koga ćemo glasovati?“, *Svjetlost*, 2. listopada 1910., 2.

¹⁴³ O savezu bana Tomašića s Koalicijom, sklopljenom u veljači 1910., na temelju kojega je Tomašić došao na vlast, te o Osječkoj grupi, vidi: Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, 265-268.

¹⁴⁴ „Izborni kompromis“, *Svjetlost*, 30. listopada 1910., 1. Hrvatska ujedinjena samostalna stranka nastala je netom pred ove izbore, u listopadu 1910., fuzijom Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke. O toj stranci i njezinom programu vidi: Cipek i Matković, *Programatski dokumenti*, 638-642.

¹⁴⁵ „Odjeci s birališta“, *Hrvatsko pravo*, 3. studenoga 1910., 4. Više o ovim izborima vidi u: Mira Kolar-Dimitrijević, „Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908.-1911. godine“, *Scrinia Slavonica* 3 (2003), 420-424. Nije naodmet istaknuti da Šišić potom nije stupio u saborski klub Hrvatske ujedinjene samostalne stranke, odnosno Hrvatsko-srpske koalicije, nego je s ostalim izabranim zastupnicima Osječke grupe formirao Nezavisni središnji saborski klub, koji je nastavio podupirati Tomašića. Kolar-Dimitrijević, „Povjesničar dr. Ferdo Šišić“, 425-430.

¹⁴⁶ Miško Kutuzović bio je brat pokojnog Steve i stric Mirka Kutuzovića.

seljačke stranke seljak Filipičić, te kao kandidat „milinovačke“ Starčevićeve stranke prava vlastelin u Maretiću Juraj barun Rukavina.¹⁴⁷ Osim njih, kao „frankovački odmetnik“ kandidirao se načelnik Vođinaca, seljak Gjuro Novalić.¹⁴⁸ Novalić je kandidiran prije nego što su „frankovci“ kao svoga službenog kandidata istaknuli Mihaljkovića, na sastanku „frankovačkih“ organizacija i povjereništava ceranskog izbornog kotara, koji se održao u kući spomenutoga Roka Ambrinca u Retkovcima. Nakon što je stranka službeno kandidirala Mihaljkovića, Novalić nije povukao svoju kandidaturu, što je dovelo do sukoba između dvojice „frankovačkih“ kandidata. Novalić je u prvom krugu ovih izbora osvojio 200-tinjak glasova. Unatoč tomu Mihaljković je uspio osigurati uži izbor, u koji je ušao s Miškom Kutuzovićem, no na tim izborima Novalić je odbio podržati Mihaljkovića.¹⁴⁹ Uoči prvoga kruga izbora od kandidature su odustali Jančiković i „milinovac“ barun Rukavina, koji je potom svojim izbornicima preporučio da glasuju za Kutuzovića. Na užim izborima pobijedio je Kutuzović, osvojivši 787, prema 686 glasova za Mihaljkovića.¹⁵⁰

„Frankovci“ su u Vukovaru kandidirali vukovarskog „graditelja“ Ivana Kovačevića,¹⁵¹ bivšeg odbornika organizacije Hrvatske napredne stranke u Vukovaru.¹⁵² Pred same izbore „frankovački“ „građanski odbor“ u Vukovaru javio je da je Kovačević odustao od kandidature, ali je i najavio da će vukovarski „frankovci“ ubrzo ustrojiti vlastitu organizaciju.¹⁵³ U Šidu su „frankovci“ ponovo kandidirali tovarničkog župnika Dragutina Jakića, Koalicija Hrvata Franju Benešića, dok su radikali poduprli kandidaturu socijaldemokrata, Srbina Vitomira Koraća. Za Jakića je glasovala velika većina ilačkih i tovarničkih Hrvata, pa su „frankovci“ isticali da je Jakić u četiri godine svoje službe u Tovarniku ovo mjesto od „naprednjačke kule“ pretvorio u „pravašku tvrđju“. U prvom krugu Jakić je osvojio 248, Benešić 392, a Korać 465 glasova, pa su Benešić i Korać ušli u uži izbor. Za te izbore mobilizirani su svi Hrvati šidskog izbornog kotara, koji su omogućili tijesnu pobjedu Benešiću.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Njega su kao svog kandidata istaknuli izbornici iz Retkovaca, na čelu s krznarom Antunom Matijevićem. „Starčevićanska kandidatura u ceranskom kotaru“, *Hrvatska sloboda*, 14. listopada 1910., 2.

¹⁴⁸ „Iz ceranskog kotara“, *Svjetlost*, 23. listopada 1910., 5.

¹⁴⁹ „Dopisi“, *Hrvatski branik* (Mitrovica), 23. studenoga 1910., 3.

¹⁵⁰ „Poslije ceranskog izbora“, *Svjetlost*, 6. studenoga 1910., 3.

¹⁵¹ „Pravaški kandidat u Vukovaru“, *Hrvatsko pravo*, 12. listopada 1910., 3.

¹⁵² „Frankfurterski kandidat-naprednjak“, *Hrvatska sloboda*, 20. listopada 1910., 2.

¹⁵³ „Gospodin Ivan Kovačević odustao od kandidature“, *Hrvatsko pravo*, 28. listopada 1910., 2.

¹⁵⁴ „Šidski izbori“, *Hrvatski branik*, 9. studenoga 1910., 1-2.

Karakteristika ovih izbora u šidskom izbornom kotaru bila je da se na njima nije natjecao vladin kandidat, te da je „frankovačkog“ kandidata, župnika Jakića, podupirao mitrovački *Hrvatski branik*,¹⁵⁵ donedavno list Hrvatske stranke prava, koji se u rujnu 1910. godine kao list Osječke grupe priklonio banu Tomašiću.¹⁵⁶ Suradnja bana Tomašića s „frankovcima“ zabilježena je i u bošnjačkom izbornom kotaru, gdje ovoga puta „frankovci“ nisu istaknuli svog kandidata. Još na naknadnim saborskim izborima u Bošnjacima, održanima u travnju 1910. godine, u vrijeme važenja sporazuma između bana Tomašića i Koalicije, „frankovci“ su ondje kandidirali đakovačkog odvjetnika Vladimira Prebega. Njegovi protukandidati bili su kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke Mato Babogredac i Tomašićev kandidat, odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu Milan Amruš, čiju je kandidaturu podupirala i Hrvatsko-srpska koalicija.¹⁵⁷ Tom prilikom Amruš je pobijedio, osvojivši 310 glasova, prema 167 Prebegovih i 68 Babogredčevih.¹⁵⁸

Kako je navedeno, „frankovci“ na redovnim izborima u listopadu 1910. godine u Bošnjacima nisu imali svoga kandidata. Uz neovisnog kandidata, načelnika u Vinkovcima Adolfa Albrechta, tamo su se natjecali stari suparnici, Milan Amruš kao Tomašićev kandidat i seljak Mato Babogredac, koji su i ušli u uži izbor, a pobijedio je Babogredac. Prema izvještaju kotarskog predstojnika u Županji, on je pred uže izbore s „frankovačkim“ prvacima u ovom kotaru dogovorio podršku Amrušu, te je na temelju toga dogovora računao da „će nam u zwölferiji¹⁵⁹ pomoći franko furtimaši, što su obećali i zbilja radili, dočim na masu nisu mogli ni njihovi najuplviniji vodje djelovati“.¹⁶⁰ Suradnja „frankovaca“ s Tomašićem zabilježena je i u Iloku, gdje su „svi šarengradski i kamenički frankovci“ glasovali za Tomašićevog kandidata, arhimandrita Brankovića.¹⁶¹

U drugoj polovici 1911. godine „frankovačka“ i „milinovačka“ stranka nakratko su se fuzionirale u jedinstvenu Stranku prava, koja se nalazila pod

¹⁵⁵ „Kandidatura u Šidu“, *Hrvatski branik*, 8. listopada 1910., 2.

¹⁵⁶ „Slavonska akcija“, *Hrvatski branik*, 21. rujna 1910., 2; „Ban dr. Tomašić u Osieku“, *Hrvatski branik*, 28. rujna 1910., 1-2. Već od konca 1911. list ponovo podupire Hrvatsko-srpsku koaliciju.

¹⁵⁷ „Političke vijesti“, *Svjetlost*, 10. travnja 1910., 3. Tom prilikom *Vinkovci i okolica* bilježe da su Amruševi agitatori, među kojima se nalazio prvak Koalicije Grga Tuškan, „agitirali sasma otvoreno pod antisemitskim stijegom“. „Izbor u Bošnjacima“, *Vinkovci i okolica*, 24. travnja 1910., 1-2.

¹⁵⁸ „Rezultat naknadnog izbora u Bošnjacima“, *Svjetlost*, 24. travnja 1910., 3.

¹⁵⁹ Područje nekadašnje 12. satnije Brodske pukovnije, koje je obuhvaćalo sela: Vrbanja, Soljani, Strošinci, Drenovci, Đurčići, Račinovci, Gunja, Rajevo Selo i Posavski Podgajci.

¹⁶⁰ HDA, PrZv, kutija 774, sv. 6-1a, bb/1910, izborni zapisnici 1908.-1910.

¹⁶¹ „Sa izbornog megdana u Iloku“, *Zastava*, 17. (30.) listopada 1910., 1.

dominantnim utjecajem njezinog „milinovačkog“ dijela. Pod tim utjecajem jedinstvena Stranka prava povela je politiku suradnje s Hrvatsko-srpskom koalicijom,¹⁶² koja će politika postati vidljiva već na idućim saborskim izborima, održanima u prosincu 1911. godine. Pred ove izbore između jedinstvene Stranke prava i Koalicije postignut je sporazum prema kojemu su se stranke obvezale da će u slučaju užih izbora na kojima neće biti kandidata jedne od njih, pravaši glasovati za kandidata Koalicije, a pristaše ove za pravaša.¹⁶³ Na ovim izborima jedinstvena Stranka prava je u Srijemskoj županiji istaknula kandidate u pet izbornih kotara. U Iloku je kandidirala zagrebačkog odvjetnika, „frankovačkog“ prvaka Aleksandera Horvata, a u Šidu tovarničkog župnika Dragutina Jakića. Očito zaslužnog Jakića stranka je kandidirala i u izbornom kotaru Bošnjaci.¹⁶⁴ U Vinkovcima je kandidirala otočkog načelnika Lombarovića,¹⁶⁵ a u Cerni predsjednika Brodske imovne općine Mihaljkovića.¹⁶⁶

U Vinkovcima Koalicija je otišla i korak dalje, pa je u dogovoru s vinkovačkim socijaldemokratima odlučila ne istaknuti vlastitog, nego poduprijeti kandidata jedinstvene Stranke prava. Prethodno je pokušala utjecati na izbor toga kandidata, pa je umjesto „srboždera“ Lombarovića pravašima predlagala da kandidiraju kojeg od istaknutijih „milinovaca“.¹⁶⁷ Kako vinkovački „frankovci“ nisu odustali od Lombarovića, Koalicija ga je prihvatila, ističući žrtvu „osobito braće Srba“, od kojih se tražilo da podupru osobu koja „pripada stranci neprijateljski raspoloženoj Srbima, njihovim željama i zahtjevima“. Kako bi to nezadovoljstvo ublažio, Lombarović je navodno dao izjavu „da on ne stoji na stanovištu negacije Srba u Hrvatskoj“,¹⁶⁸ a pravaška središnjica u Zagrebu navodno je obećala da će pokušati utjecati na nuštarske

¹⁶² O tomu vidi: Mislav Gabelica, „Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.)“, *Časopis za suvremenu povijest* 44 (2012), br. 3, 723-731.

¹⁶³ „Povlačenje dra Šišića i novi izbori“, *Svjetlost*, 19. studenog 1911., 1. Koalicija se istovremeno osigurala i za slučaj da se njezin kandidat nađe u užem izboru s pravašem, te je potpisala sličan sporazum i s HPSS-om, prema kojemu su stranke u slučaju užih izbora, na kojima ne bi bilo jedne od njih, trebale poduprijeti kandidata druge stranke. „Kandidatura dra Živka Bertića u Bošnjacima“, *Svjetlost*, 10. prosinca 1911., 2. Nije samo jasno koga bi Koalicija poduprla da su se u užem izboru našli pravaši i kandidat HPSS-a.

¹⁶⁴ Jedno vrijeme se špekuliralo da će u bošnjačkom kotaru pravaški kandidat biti „milinovac“ Ivan Peršić. „Političke vijesti“, *Svjetlost*, 26. studenoga 1911., 3.

¹⁶⁵ Špekuliralo se da bi se u Vinkovcima mogli kandidirati bilo upravitelj župe u Nijemcima Stjepan Dundžerović, bilo vinkovački odvjetnik Gjuro Topalović. „Izborna gibanja“, *Vinkovci i okolica*, 26. studenoga 1911., 2.

¹⁶⁶ „Kandidati stranke prava“, *Hrvatska* (Zagreb), 6. prosinca 1911., 1.

¹⁶⁷ „Sporazum oporbe“, *Vinkovci i okolica*, 3. prosinca 1911., 2.

¹⁶⁸ Prema tvrdnji Tomašićevih pristaša, Lombarović je dao izjavu da on „i nadalje ostaje na negaciji Srba“. „Opazka na rad vinkovačkih koalicionaša i zabludjelih nekih Srba“, *Vinkovci i okolica*, 10. prosinca 1911., 3.

pravaše da već u prvom krugu izbora u Nuštru glasuju za samostalca protiv Tomašićevog kandidata.¹⁶⁹ Unatoč potpori Koalicije, koja očito nije bila jednodušna, Lombarović je ove izbore izgubio.¹⁷⁰

Pravaški kandidati izgubili su izbore i u Iloku, Šidu i Bošnjacima, no uspjeli su osvojiti Cernu. Tamo su Mihaljkovići protukandidati bili kandidat Koalicije Miško Kutuzović i kandidat Hrvatske pučke seljačke stranke Antun Jemrić. Za razliku od vinkovačkog izbornog kotara, gdje je Koalicija kapitulirala pred pravašima prihvativši njihovog kandidata, u ceranskom izbornom kotaru pravaši su bili u očitj defanzivi prema Koaliciji. Tako je Koalicija posredstvom svoga tiska žestoko napadala Mihaljkovića kao mađarona,¹⁷¹ pozivajući bivše „milinovce“ iz tog kotara da podupru Kutuzovićev izbor,¹⁷² a za to vrijeme zagrebački pravaški tisak ne samo da nije stao u Mihaljkovićevu obranu, nego ni jednim člankom nije ispratio njegovu izbornu borbu. Unatoč tomu Mihaljković je izbio uže izbore s Kutuzovićem, na kojima je pobijedio sa 6 glasova prednosti. Za svoj poraz Koalicija je okrivila glasače Hrvatske pučke seljačke stranke, koji su na užim izborima, suprotno dogovoru, većinom podržali Mihaljkovića.¹⁷³

Posljednji redovni saborski izbori u banskoj Hrvatskoj iz prosinca 1913. godine održani su u bitno promijenjenim političkim okolnostima. U ovo vrijeme jedinstvena se Stranka prava ponovo raspala na svoje konstitutivne elemente, „frankovačku“ Stranku prava i „milinovačku“ Starčevićevu stranku prava. Iz tog raskola, nastalog zbog istog razloga kao i prvi put, pitanja odno-

¹⁶⁹ „Proglas opozicione kandidature u Vinkovačkom kotaru“, *Svjetlost*, 3. prosinca 1911., 2. Čini se da su i vinkovački socijaldemokrati imali nekih uvjeta, jer su se u tisku Koalicije javljali članci kojima se pozivalo Jakića da odustane od kandidature u Šidu, koja da šteti šansama socijaldemokratskog kandidata Koraća. „Izborne šanse u vinkovačkom izbornom kotaru i okolici“, *Svjetlost*, 3. prosinca 1911., 3. Pred ove izbore i mitrovački *Hrvatski branik*, koji je u ovo vrijeme ponovo list Koalicije, tražio je od Jakića da u Šidu odustane od kandidature, no kao list katoličke provenijencije nije smatrao da bi šidski Hrvati trebali poduprijeti socijaldemokrata, nego je predlagao da Koalicija tamo kandidira književnika, grkokatoličkog svećenika Jovana Hranilovića, koji bi navodno bio prihvatljiv i Hrvatima i Srbima. „Srijem i izbori“, *Hrvatski branik*, 22. studenoga 1911., 1-2.

¹⁷⁰ Pobijedio ga je Tomašićev kandidat, sveučilišni profesor Stjepan Tropsch. Na ovim izborima u vinkovačkom izbornom kotaru bila su dva glasačka odbora. U prvom, koji je obuhvaćao općine Otok, Vinkovce i Slakovce, Lombarović je osvojio 451, a Tropsch 404 glasa. U drugom, koji je obuhvaćao Nijemce, Mirkovce, Neudorf (Novo Selo), Orolik i Andrijaševce, Lombarović je osvojio 287, a Tropsch 520 glasova. „Izbor narodnog zastupnika u Vinkovcima“, *Vinkovci i okolica*“, 17. prosinca 1911., 1.

¹⁷¹ „Kandidatura Miška Kutuzovića u Cerni“, *Svjetlost*, 10. prosinca 1911., 2-3.

¹⁷² „Iz ceranskog izbornog kotara“, *Svjetlost*, 10. prosinca 1911., 3.

¹⁷³ „Sa birališta iz Cerne“, *Svjetlost*, 24. prosinca 1911., 3. U kontekstu navedenog izbornog dogovora Koalicije i HPSS-a, tu se navodi: „Da su seljaci držali s nama, kao što bi trebalo da su (op. a.), pobjeda naša bila bi sjajna.“

sa prema Hrvatsko-srpskoj koaliciji i mađaronskim čimbenicima, obje pravaške stranke, a „frankovačka“ pogotovo, izašle su bitno oslabljene aferama koje su pratile raskol. Osim toga, sporazumom s ugarskim ministrom predsjednikom Istvánom Tiszom, Koalicija je pred ove izbore istupila iz oporbe i pripremila teren da pobjedom na izborima postane vladinom strankom u Hrvatskoj.¹⁷⁴

Na ovim izborima „frankovačka“ Stranka prava je u Srijemskoj županiji istaknula samo dvojicu kandidata. U Cerni je kandidirala Marijana Mihaljkovića, kojega je hrvatska vlada pred ove izbore ponovo suspendirala s položaja Brodske imovne općine,¹⁷⁵ a u Vinkovcima tamošnjeg odvjetnika Gjuru Topalovića. Mihaljković je izgubio izbore od kandidata Koalicije Miška Kutuzovića, a Topalović od izvanstranačkog unionista, Stjepana Tropscha.¹⁷⁶ Opisujući tužnu atmosferu na izbornom poprištu u Vinkovcima, „frankovci“ su tek konstatirali: „I tako se tog nesretnoga, mutnoga i kišovitog dana opet pokazalo, da u vinkovačkom kotaru, tom pasjem leglu Srba, Magjara i Niemaca, nemaju ljudi dovoljno domovinskog osjećaja i požrtvovnosti i da rieči: „treba probuditi narod“ nisu za njega fraze.“¹⁷⁷

„Milinovačka“, Starčevićeva stranka prava za ove izbore nije istaknula ni jednog kandidata u Srijemskoj županiji. Prema nekim pretpostavkama, ova je stranka pred izbore dogovorila izbornu suradnju s Radikalnom strankom, te se kao rezultat te suradnje u Zemunu kandidirao tamošnji odvjetnik, Hrvat Živko Bertić.¹⁷⁸ Iako „milinovački“ tisak u vrijeme ovih izbora ničim nije odavao da podupire Bertićev izbor, pišući o njemu isključivo kao o „koalircu“,¹⁷⁹ prema svemu sudeći do takvog je dogovora došlo. Naime, neosporno je da su se pred izbore vodili pregovori između Starčevićeve stranke prava i Radikalne stranke oko nekakve izborne suradnje, pri kojima je Mile Starčević koncem studenoga 1913. godine radikalskom prvaku Đorđu Krasojeviću dao neodređen odgovor da njegova stranka ne predviđa, ali u „neočekivanom slučaju“ ni ne isključuje izborni sporazum s radikalima. Dva tjedna potom posrednik u ovim pregovorima, odvjetnik Jovan Stevanović, javio je Đorđu Krasojeviću da „milinovci“ „u borbi protiv vladajućeg siste-

¹⁷⁴ Gabelica, „Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije“, 731-742.

¹⁷⁵ „Ceranski kotar“, *Hrvatska*, 13. prosinca 1913., 2.

¹⁷⁶ Mihaljković je u Cerni osvojio 501 glas, prema 631 glasu za Kutuzovića. Topalović je u Vinkovcima osvojio 597 glasova, prema 1181 glasu za Tropscha. HDA, PrZv, kutija 914., sv. 6-1a, br. 54-6112/1918.

¹⁷⁷ „Tužna slika s izbora u Vinkovcima“, *Hrvatska*, 18. prosinca 1913., 2.

¹⁷⁸ Rakić, *Radikalna stranka*, 163.

¹⁷⁹ „Izborni rezultati“, *Hrvat (Zagreb)*, 17. prosinca 1913., 2.

ma“ žele glasovati za oporbu, uključujući u to i radikale, mada ih izričito ne spominju.¹⁸⁰

Zemun je bio jedan od onih izbornih kotara koje je Koalicija, prema sporazumu s Tiszom, trebala prepustiti mađaronima,¹⁸¹ te se ona tamo nije ni kandidirala. Prema pisanju Srpske samostalne stranke, koja se protivila Bertićevoj kandidaturi u Zemunu, Bertića su u Zemunu kandidirali radikali i „nekoji nezadovoljnici“.¹⁸² Zemunski odvjetnik Bertić bio je stari pristaša Koalicije, član Hrvatske napredne stranke, te je još na izborima održanima 1911. godine bio njezin kandidat u Bošnjacima. No, na ovim izborima nije ga bilo među kandidatima Koalicije ni u jednom kotaru,¹⁸³ zbog čega je imao razloga biti nezadovoljan odnosom Koalicije prema njemu. Zbog toga je izgledno da su „milinovci“, koji su se osjećali izigranima jer je Koalicija sklopila sporazum s ministrom Tiszom bez prethodnog dogovora s njima,¹⁸⁴ sklopili sporazum s radikalima, kojim su Koaliciji podmetnuli njezinog nezadovoljnog pristašu kao kukavičje jaje, kako bi obezvrijedili njezin sporazum s Tiszom. Bertić je u Zemunu tijesno izgubio izbore od unioniste Aleksandra pl. Rakodczaya,¹⁸⁵ a prema pisanju „milinovačkog“ tiska, za Bertića su uz Srbe glasovali i svi zemunski „pravaši“.¹⁸⁶

Zaključak

Na osnovi izloženog možemo zaključiti da su se nakon uspjeha na nakanadnim izborima u Cerni, održanima 1907. godine, „frankovci“ učvrstili u tom izbornom kotaru, a osobito jako da su se učvrstili u onim općinama toga izbornoga kotara koje su pripadale vinkovačkom upravnom kotaru. Isto tako možemo zaključiti da su „frankovci“ osobito snažno prodrli i u ostale općine vinkovačkog upravnog kotara koje su pripadale vinkovačkom izbornom kotaru. Makar u ovom izbornom kotaru kroz ovo razdoblje nisu uspjeli ostvariti

¹⁸⁰ Rakić, *Radikalna stranka*, 162. Prema jednoj crtici iz navedenog Stevanovićevog pisma Krasojeviću, čini se da su radikali htjeli stupiti u dodir i s „frankovcima“, ali da barem tom prilikom do kontakta nije došlo. S druge strane, samostalci su još početkom prosinca 1913. pisali da su se radikali „gurali u nekakvi sporazum“ s „frankovcima“, kako bi spriječili ostvarenje sporazuma Koalicije s Tiszom. „Lijepo društvo“, *Srbobran*, 19. studenoga (2. prosinca) 1913., 2; „Mi i radikali“, *Srbobran*, 29. studenoga (12. prosinca) 1913., 1.

¹⁸¹ Mislav Gabelica, „Zakon o izvlaštenju zemljišta na morskoj obali iz 1914. godine“, *RZZHP* 46 (2014), 247-248.

¹⁸² „Zbrka u Zemunu“, *Srbobran*, 3. (16.) prosinca 1913., 3-4.

¹⁸³ „Izbornicima“, *Srbobran*, 23. studenoga (6. prosinca), 1913., 1.

¹⁸⁴ Gabelica, „Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije“, 739-741.

¹⁸⁵ HDA, PrZv, kutija 914, sv. 6-1a, br. 54-6112/1918. Bertić je osvojio 416, a Rakodczay 480 glasova.

¹⁸⁶ „Zemunski izbori“, *Hrvat*, 22. prosinca 1913., 2.

pobjedu, možemo reći da je njihova pobjeda u tom izbornom kotaru čitavo vrijeme visjela u zraku, te da nije mnogo nedostajalo da je ostvare. Puno slabiji bio je prodor „frankovaca“ u županjski upravni kotar, čijih je veći dio općina činio izborni kotar u Bošnjacima, gdje su „frankovci“ igrali tek ulogu jezičca na vagi u srazu jačih političkih čimbenika. Sličnu ulogu „frankovci“ su igrali i u dvama većinski srpskim izbornim kotarima, Šidu i Iloku, gdje su relativno snažna uporišta imali u općinama Ilači, Tovarniku, Šarengradu i Kamenici.

Summary

THE “FRANKOVCI“ IN SRIJEM COUNTY BEFORE WORLD WAR I

Taking as his point of departure the circumstance that before World War I the Pure Party of Rights (Starčević's Croatian Party of Rights / Party of Rights) was the only political party in Croatia consistently representing the national-political programme in the spirit of the *Pravaši*, in this paper the author has attempted to give an answer to the question how much influence this party had in Srijem County during that period. This was a county that out of all the Croatian counties, primarily due to its ethnic structure, was the least open to that programme. Its ethnic structure, with the Croats making up only a quarter of the population and the Serbs being dominant in the majority of the administrative and electoral districts, greatly contributed to the strengthening of the unionist and Greater Serbian programme and caused the relatively late emergence of the “Frankovci” party and its programme in this area. For the same reasons, any stronger influence of this party remained confined to the western part of the County with a Croatian majority (administrative districts Vinkovci and Županja) and to a much lesser extent to islands with a Croatian majority within the mostly Serbian populated parts of the rest of the County. The greatest influence of the party was exerted in the territory of Vinkovci and to a lesser extent in Županja where in the above period a stronger influence had been achieved by Croatian parties that had abandoned the principles of the Party of Rights (Croatian Party of Rights) or had never even espoused these principles (the Croatian People's Peasant Party).

Keywords: Srijem County, political parties, parliamentary elections (for Sabor), „Frankovci“

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt autora:

Dr. sc. Mislav Gabelica
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Marulićev trg 19, Zagreb
e-mail: mislav.gabelica@pilar.hr

